

**ПЕНІТЕНЦІАРНЕ ТОВАРИСТВО УКРАЇНИ  
ДОНЕЦЬКИЙ МЕМОРІАЛ**

# **ДОТРИМАННЯ ПРАВ УВ'ЯЗНЕНИХ В УКРАЇНІ-2012**

**ДОПОВІДЬ  
"ДОНЕЦЬКОГО МЕМОРІАЛУ"**

**ДОНЕЦЬК  
2013**

**ДОТРИМАННЯ ПРАВ УВ'ЯЗНЕНИХ В  
УКРАЇНІ-2012. Доповідь. - "Донецький  
Меморіал". - Донецьк, 2013. - 32 с.**

Щорічна восьма Доповідь "Дотримання прав ув'язнених в Україні-2012" підготовлена громадською організацією "Донецький Меморіал". Доповідь містить огляд змін у діяльності кримінально-виконавчої системи України, які сталися протягом 2012 року. В ній наведена статистична інформація, яка відображає стан діяльності системи у 2012 році, наведені приклади порушень прав людини та реакція керівництва системи на такі події та факти, а також надана інформація про механізми контролю діяльності установ виконання покарань та їх взаємодію з громадськими організаціями.

Доповідь містить висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану дотримання прав людини в установах системи, а також відомості про виконання Державною пенітенціарною службою рекомендацій попередніх Доповідей.

Текст даної Доповіді розміщено на інтернет-сайті "Тюремний портал": [www.ukrprison.org.ua](http://www.ukrprison.org.ua)

КОНТАКТИ "Донецького Меморіалу":  
а / с 4836, Донецьк - 92, 83092, Україна  
Тел. / факс 380-62-304-14-71, тел. 380-97-907-06-49  
Web-сайт [www.ukrprison.org.ua](http://www.ukrprison.org.ua)  
e-mail: [bukalov@pisem.net](mailto:bukalov@pisem.net)

© Олександр Букалов, укладання, 2013

© Видання та оформлення - "Донецький Меморіал", 2013

## ВСТУП

1. Восьма щорічна Доповідь "Дотримання прав ув'язнених в Україні-2012" підготовлена правозахисною організацією "Донецький Меморіал". Доповідь містить факти та інформацію щодо дотримання прав людини в установах кримінально-виконавчої системи України. Наведена також коротка інформація щодо тримання осіб в ув'язненні в органах міліції. В цій Доповіді, як і в попередніх семи, відображені зміни та події, які відбувалися у сфері дотримання прав ув'язнених протягом 2012 року.

Основними джерелами інформації для Доповіді стали результати виконуваних організацією проектів та досліджень, матеріали семінарів та конференцій, інформація, розміщена на Інтернет-сайтах "Тюремний портал" та кримінально-виконавчої системи ([www.kvs.gov.ua](http://www.kvs.gov.ua)), відповіді державних установ за запитами "Донецького Меморіалу", публікації у ЗМІ, в тому числі в Інтернет-виданнях, окремі листи та звернення громадян, які перебувають в установах системи, та їх родичів.

У Доповіді не відображено всіх проблем, які існують у відомстві. Автори віддали перевагу огляду питань, що стосуються дотримання прав людини.

2. При підготовці Доповіді використані матеріали про діяльність у сфері співпраці з установами виконання покарань, надані громадськими організаціями:

Громадська організація "Територія успіху", Кіровоград;

Миколаївський обласний громадський молодіжний рух "Пенітенціарна ініціатива";

Молодіжна громадська організація "Істочник возродження", м. Торез Донецької обл.;

Торезька організація Донецької обласної Ліги ділових та професійних жінок;

Благодійна організація "Клуб "Майбутнє", Маріуполь;

Жіночий соціальний еколого-правовий центр, Артемівськ, Донецька обл.;

"Центр правових та політичних досліджень "ДУМА" (Харківська обласна громадська організація);

Пенітенціарне Товариство України.

Автор Доповіді висловлює їм щире подяку за надану для Доповіді інформацію. Водночас жалкує, що деякі громадські організації, які активно працюють у цій сфері, не змогли або не побажали надати для Доповіді інформацію про свою діяльність та досягнення.

3. Автор даної Доповіді, як і раніше, не виключає, що деякі наведені факти не мають гарантованого підтвердження, а певні висновки є дискусійними. Автор також сподівається на розуміння того, що дане дослідження може бути більш охоплючим та детальним, проте впевнений, що видання даного огляду діяльності кримінально-виконавчої системи країни в даному обсязі є доцільним, виправданим та буде корисним.

## ДОТРИМАННЯ ПРАВ УВ'ЯЗНЕНИХ В МІЛІЦІЇ

4. Особи, затримані у підозрі у скоєнні злочину, перші години та дні ув'язнення перебувають в установах МВС - в кімнатах для затриманих райміськвідділів та в ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ). Саме в цих місцях скоюється значна частка всіх порушень прав людини, які припадають на перебування в ув'язненні.

Ситуація в місцях ув'язнення в МВС та умови тримання в них у 2012 році помітних змін на краще не зазнали.

За даними самого відомства, отриманими "Донецьким Меморіалом" від МВС, в 467 ІТТ України з лімітом наповнення 8 696 місць упродовж 2011 року утримувалось 256,1 тис. осіб, за 6 місяців 2012 року - 110,1 тис. осіб. В це число не входять особи, які були затримані, а згодом звільнені органами МВС, а до ІТТ не доправлялись.

5. Одним з показників стану безпеки при перебуванні в ув'язненні є число смертей, зокрема, число випадків самогубства.

В 2011 році в установах МВС померла 21 особа, з них 11 - самогубства. В 2012 році пішло з життя 19 осіб, з них 15 - самогубства.

За ці два роки при виконанні службових обов'язків загинув 21 міліціонер: в 2001 році 13, а в 2012 році - загинуло 8 міліціонерів. Крім того, в 2011 році 19 міліціонерів вчинили самогубство, стільки ж вчинили самогубство в 2012 році. (<http://ukrprison.org.ua/news/1361818843>).

6. Майже не досліджені проблеми утримання жінок та неповнолітніх в ув'язненні в установах міліції. У відповіді МВС на запит "Донецького Меморіалу" відмічається, що "окремих камер для тримання жінок в ізоляторах не передбачено, проте вагітні жінки та жінки, які мають при собі дітей, розміщуються в найбільш освітлених і сухих камерах з розрахунку не менше 7 кв. м. корисної площі на особу". Надати інформацію про кількість жінок та неповнолітніх, які утримувалися в ізоляторах, МВС не може, оскільки "збирання такої інформації нормативними актами не передбачено" (лист № 10/3-7816 від 30 жовтня 2012 р.)

7. На подібний запит до ГУМВС України у Донецькій області отримана відповідь, в якій зазначається, що в 27 ІТТ ОВС області з лімітом наповнення 894 койко-місць утримувалось впродовж 2011 року 33600 осіб, а в першому півріччі 2012 року - 14245 осіб. На відміну від МВС України, в ГУ МВС в Донецькій області інформація про жінок та підлітків збирається, і тому відомо, що в 2011 році в ІТТ області трималось 1087 жінок, а за 6 місяців 2012 року -

912 жінок. За ці півтора року вагітні жінки та жінки з дітьми до 3-х років в ізоляторах області не трималися.

8. В ІТТ області спеціальні камери для вагітних жінок та жінок з дітьми не обладнані, але "у разі необхідності вагітні жінки поміщуються в загальні камери з підвищеним рівнем штучного та природного освітлення. Розмір такої камери становить від 12 до 16 кв. м."

При цьому за 2011 рік в ІТТ області утримувалося 425 неповнолітніх, з яких 33 - жіночої статі, а за шість місяців 2012 року - 122 неповнолітніх, з яких 9 жіночої статі.

9. Згідно статті 9 Закону України "Про попереднє ув'язнення", взятим під варту жінкам дозволяється мати при собі дітей у віці до трьох років, проте умов для їх утримання в ІТТ МВС України не існує, нормативна база їх перебування в ізоляторах відсутня, не розроблена регламентація дій посадових осіб при прийомі та утриманні жінок.

Як відмічає Сергей Залізник, експерт "Донецького Меморіалу" з питань діяльності правоохоронних органів, серед проблем - нормативно визначена періодичність проведення санобробки ув'язнених тільки раз на тиждень (п. 8.6. наказу МВС України від 02.12.2008 р. № 638), що для жінок є категорично неприйнятним. Жодним чином не передбачено навчання осіб шкільного віку під час перебування в ІТТ. Також не передбачено забезпечення спеціальним харчуванням вагітних жінок та матерей-годувальниць, які тримаються в спеціальних установах міліції.

Особливу стурбованість викликає той факт, що відсутні інструкції для посадових осіб міліції, які регламентували б особливості утримання під вартою вагітних жінок та жінок з немовлятами. В такій ситуації, зазначає експерт, працівники міліції можуть порушити права жінок, іноді навіть не підозрюючи про це.

10. С. Залізник пропонує, зокрема, створити в ІТТ належні матеріально-побутові умови утримання вагітних жінок та жінок з дітьми, забезпечивши водночас спеціалізоване медичне обслуговування, внести до Інструкцій зміни, гарантувавши доступ до душі, а також доступ до гарячої води при потребі. Важливо також розробити необхідні нормативні документи, зокрема Інструкції, які регламентували б утримання та поведінку із зазначеними категоріями жінок.

Детальніше про проблеми перебування осіб в ув'язненні в органах міліції див. пп. 4-14 Доповіді-2011.

## КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА

### УВ'ЯЗНЕНІ ТА ЗАСУДЖЕНІ. СТАТИСТИКА

11. Згідно даних, розміщених на сайті Держаної пенітенціарної служби України, станом на 01.01.2013 року в 182 місцях позбавлення волі Державної пенітенціарної служби України (надалі - ДПтСУ) перебувало 147 112 осіб (тут і надалі в дужках станом на 01.01.2012 року - 154 029 осіб), тобто за рік чисельність осіб в місцях позбавлення волі зменшилась на 6917 осіб (- 4,49%), тоді як за попередній зросла на 2 особи (+ 0,001%). За січень 2013 року ця чисельність зменшилась ще на 1 923 особи - до рекордно низького рівня у 145 189 осіб.

12. Зменшення чисельності ув'язнених досягнуто майже виключно (на 98%) через суттєве зменшення числа мешканців СІЗО. Чисельність засуджених зменшилась за

рік зі 115 068 осіб до 114 994, тобто на 74 особи, або на - 0,06%. Вони утримуються в 141 кримінально-виконавчій установі, в тому числі:

у 9 установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами для тримання чоловіків 6679 осіб (6108 осіб);

у 35 установах середнього рівня безпеки для вперше засуджених 36861 особа (36524 особи);

у 41 установі середнього рівня безпеки для неодноразово засуджених 42809 осіб (44735 осіб);

у 9 установах максимального рівня безпеки 4352 особи (4335 осіб);

у 4 установах мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами для тримання чоловіків 981 особа (963 особа).

За січень 2013 року число засуджених зросло на 229 осіб - до 115 223 осіб - і таким чином перевищило рівень початку 2012 року.

13. Крім того, за даними Міноборони станом на 01.01.2013 року кількість військовослужбовців, які відбували покарання у вигляді тримання у дисциплінарному батальйоні, становила 8 осіб (станом на 01.01.2012 року - 3 особи, на 01.01.2011 року - 18 осіб).

Протягом 2012 року за обвинувальним вироком суду у дисциплінарному батальйоні розміщено 11 військовослужбовців;

з дисциплінарного батальйону звільнено 6 військовос-

лужбовців, з них: по закінченню терміну відбування покарання - 5 осіб, за станом здоров'я - 1 особа;

випадків смерті серед засуджених військовослужбовців під час відбування покарання у дисциплінарному батальйоні не було (лист Міноборони № 306/2/915 від 13.02.2013 р.).

Попередня інформація про відбування кримінальних покарань військовослужбовцями містяться у п. 139 Доповіді-2005.

14. Динаміка чисельності осіб в установах пенітенціарної служби за останні десять років наведена у наступній таблиці 1.

Таблиця 1

	Загальна чисельність осіб в установах пенітенціарної служби	Зміна чисельності осіб в установах пенітенціарної служби у % до попереднього року
01.01.2004	191 677	- 3,02
01.01.2005	188 465	- 1,68
01.01.2006	170 923	- 9,31
01.01.2007	160 725	- 5,97
01.01.2008	149 690	- 6,87
01.01.2009	145 946	- 2,65
01.01.2010	147 716	+ 1,21
01.01.2011	154 027	+ 4,27
01.07.2011	157 866	+ 2,49
01.01.2012	154 029	+ 0,001%
01.01.2013	147 112	- 4,49%

15. За даними ДПтСУ, протягом 2012 року до установ виконання покарань знову засуджених поступило 50 271 особа (49 198 осіб у 2011 році, у 2009 році - 41 411 особи), а звільнилося 41 399 осіб (41 362), в тому числі 19 108 осіб (18 812 осіб) звільнено умовно-достроково. І це складає 43% від числа осіб, які формально підпадали під УДЗ.

Чисельність довічно ув'язнених осіб зросла за рік на 53 особи (за 2011 рік на 61 особу, за 2010 рік на 90 осіб) і склала 1810 осіб (1757 осіб). Засуджені на строк понад 10 років складають 13,2 тис. осіб (12,6 тис. осіб), 921 особа (987 осіб) відбувають покарання у вигляді арешту.

16. У 15 колоніях для тримання жінок перебуває 6053 особи (рік тому в 13 колоніях трималось 6108 жінок). Натомість чисельність засуджених жінок більша, і їх станом на 01.01.2013 р. було 7 073 особи (рік тому - 6948 осіб) 3 них у виховній колонії тримається 89 дівчат, в тому числі віком до 18 років - 37. У шести виховних колоніях для неповнолітніх, включаючи згадану колонію для дівчат, відбувають покарання 1264 особи (рік тому у восьми колоніях - 1329 осіб), з них неповнолітніх - 751 особа (868 осіб) (лист ДПтСУ від 15.01.2013 р.).

17. За даними ДПтСУ, криміногенний склад засуджених до позбавлення волі наступний:

16,7 тис. осіб (17,1 тис. осіб) відбувають покарання за умисне вбивство, у тому числі

8,1 тис. осіб (8,6 тис. осіб), які вчинили вбивство при обтяжуючих обставинах;

9,9 тис. ос. (9,8 тис. осіб) - за умисне тяжке тілесне ушкодження;

28,9 тис. осіб (29,5 тис. осіб) - за розбій, грабїж та вимагання;

2,4 тис. осіб (2,3 тис. осіб) - за зґвалтування;

28 осіб (24 осіб) за захоплення заручників;

21,2 тис. осіб (21,9 тис. осіб) - за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

18. Натомість чисельність мешканців 32-х діючих СІЗО у 2012 році зменшилась на 6 778 осіб (- 18%) - з 37 632 осіб до 30 854 особи, з них перебуває на стадії досудового слідства 2483 особи (4 156 осіб), судового слідства (до винесення вироку) - 14 212 осіб (16 871 особа). З них 2 289 жінок (2 618 осіб) та 455 неповнолітніх. За січень 2013 року число мешканців СІЗО знизилось до рекордно низького рівня у 28 743 особи.

Очевидно, що значна кількість мешканців СІЗО рахується за судами та очікують на їх рішення по апеляційним скаргам.

Частина осіб, виправданість перебування яких під вартою є сумнівною, досі велика. У 2012 року з СІЗО було звільнено 11 036 осіб що помітно менше рівня 2010-2011 років (понад 14 тис. осіб щорічно). Статистичні дані щодо причин звільнення осіб з СІЗО наведені у таблиці 2.

Очевидно, що серед головних причин, з яких особи звільнилися з СІЗО - призначення їм покарань, не пов'язаних з позбавленням волі 4 399 осіб (5 943 особи), а також призначення покарання у вигляді позбавлення волі, але на відносно короткий термін - як правило, такий, який утримується особа вже відбула, перебуваючи у СІЗО - 3 253 особи (4 971 особа). Отже значна кількість мешканців СІЗО рахується за судами та очікують на їх рішення по апеляційним скаргам.

## Кількість осіб, звільнених з СІЗО у 2004-2012 роках

Таблиця 2

З СІЗО було звільнено	2004	2005	2006	2009	2010	2011	2012
Усього	14 186	15 040	13 270/	13 604	14 412	14 314	11 036
% до загального числа осіб, що надійшли до СІЗО	/9,3%		22,3%	22,5%	22,3%		
У зв'язку із застосуванням судами покарань, не пов'язаних з позбавленням волі	8392	8487	7346	6230	5942	5 943	4 399
У зв'язку зі зміною запобіжного заходу на більш м'який	2103	2250	2 109	2336	2540	3 320	3 277
У зв'язку із закінченням терміну покарання (включаючи умовно-дострокове звільнення)	3604	3987	3 673	4916	6571	4 971	3 253
У зв'язку з припиненням справ судами та за виправдувальними вироками	46	293	120	107	38	65	96
У зв'язку з припиненням справ органами слідства та дізнання				15		15	11

19. Як зазначалося у Доповіді-2011, до кінця 2011 існував стандарт 3 кв.м. на особу, і він більш-менш дотримувався. Проте з 1.1.2012 року цей стандарт змінено на 4 кв. м. і його можна дотримуватись тільки зменшенням числа засуджених на 25% (на 30 тис. осіб), що з огляду на фактичне зменшення тільки на 74 особи за рік є більш ніж нереальним. Виходячи з такої ситуації, неможливо зрозуміти, за рахунок чого відомство має забезпечити дотримання цього стандарту в найближчі роки. Отже, з новою гостротою постає проблема переповненості місць позбавлення волі.

20. В державі не існує чіткої та послідовної програми зменшення чисельності тюремного населення. Про це, зокрема, свідчить і відповідь Уряду на доповідь Європейського комітету із запобігання катуванням, де переповненість СІЗО пенітенціарна служба намагається приборкати шляхом надсилання листів до судів з проханням припинити розгляд кримінальних справ. Чимало є випадків, коли підсудна особа може перебувати в СІЗО рік і за цей час жодного разу не бути доставлена до суду для розгляду її справи.

21. Чимало зловживань та порушень прав в'язнів відбувається при застосуванні УДЗ (умовно-дострокового звільнення).

Процедура отримання УДЗ дуже корупційноємка, по УДЗ звільнилося у 2012 році 43% засуджених, які мали на це право. Щороку адміністраціями колоній відмовляється в УДЗ понад 20 тис. засудженим. За запевненнями деяких працівників установ виконання покарань,

цей відсоток декілька років тому був майже вдвічі вищий. Рішення про подання до суду клопотання про дострокове звільнення приймає адміністрація установ. Засуджений не має у цьому питанні доступу до суду. Таке становище використовується адміністрацією установ як механізм тиску на засуджених. Через можливість надання УДЗ адміністрація установ змушує засуджених до безоплатної праці, до хабарів тощо. Будь-яких заходів щодо зміни ситуації держава не вживає.

22. На обліку у 697 підрозділах кримінально-виконавчої інспекції перебуває 152321 особа (168024, або - 8,8% за рік) з засуджених до кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та адміністративних стягнень.

23. Зберігається тенденція до зменшення хворих на активну форму туберкульозу, а ріст числа ВІЛ-інфікованих осіб вельми незначний. Детальніше про це див. пп.64-65 даної Доповіді.

Від засуджених до Державної пенітенціарної служби за рік надійшло 197 скарг (торік - 344 скарги). З них жодна не визнана обґрунтованою або задоволеною (у 2011 році підтвердились відомості у двох випадках, частково підтвердились у 8, вирішено позитивно - дві).

До останнього часу на сайті ДПтСУ містився підрозділ "статистика", в якому було доволі багато статистичної інформації про діяльність відомства. На початку 2012 року сайт оновив свій дизайн, але в оновленій версії сайту названий підрозділ відсутній. Можливо, це сталося внаслідок послідовної реалізації тенденції на більшу відкритість діяльності кримінально-виконавчої системи.

## ФІНАНСУВАННЯ СИСТЕМИ. ПЕРСОНАЛ

24. Чимало проблем у відомстві спричинено браком фінансування. Згідно даним сайту КВС, в 2011 році видатки склали трохи більше 2,6 млрд. грн. (біля \$ 325 млн.). Видатки на 2012 рік заплановані на рівні 2,7 млрд. грн. Це складає біля половини потреби відомства. Про фінансування у 2010 році див. п. 25 див. Доповідь-2010.

Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України в 2012 році забезпечували 48,5 тис. працівників (46,1 тис. працівників) при штатній чисельності 54,1 тис. посад.(52,3 тис. посад).

25. Як повідомляє ДПтСУ, "працівники проходять курсове навчання з первинної професійної підготовки та підвищення кваліфікації в Білоцерківському, Дніпродзержинському та Хмельницькому училищах професійної підготовки персоналу.

Підготовка фахівців для пенітенціарної системи з вищою освітою здійснюється в Національному університеті "Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого", Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна та Чернігівському юридичному коледжі Державної пенітенціарної служби України.

В Інституті кримінально-виконавчої служби у складі Національної академії внутрішніх справ навчається на денній формі - 330 курсантів (161 курсант) та на заочній формі - 317 слухачів (197 слухачів).

26. В ДПтСУ залишається гострою кадрова проблема. Запевнення керівництва ДПтСУ про піклування про персонал установ виконання покарань почасти є деклараціями. Рівень соціального захисту персоналу вкрай низький. В сполученні з низьким рівнем зарплати це сприяє тому,

що часто в установах чимало вакантних посад. Розподіл роботи серед меншого числа працівників змушує їх працювати більше належного. Профсоюз працівників існує формально і на захисті інтересів працівників жодним чином не позначається. Не дивно, що ці обставини створюють сприятливі умови для хабарництва.

Особливо погіршилися умови праці тих, хто очікував на отримання пенсій через 10 років служби, а за рік-два до настання строку необхідний рівень раптом збільшили у двічі - до 20 років.

Доволі обмежує можливості захищати порушені права працівників брак компетентних юристів, які розуміються на специфіці пенітенціарної служби.

27. Якщо дотримання прав ув'язнів від персоналу й вимагається керівництвом відомства, то здебільшого надто формально. Спроби громадських організацій сприяти впровадженню навчання персоналу правам людини залишаються без помітного ефекту - головним чином через байдужість до цих питань керівництва відомства, тобто через брак його політичної волі.

## ЖІНКИ В УВ'ЯЗНЕННІ

28. Даний розділ підготовлено за матеріалами проекту "Підвищення рівня дотримання прав ув'язнених жінок", який виконувався за підтримки Посольства США в Україні.

Засуджені до позбавлення волі жінки в Україні тримаються в 15 установах, в тому числі в Орджонікідзевському виправному центрі №79 і у Мелітопольській виховній колонії. Дислокація 13 з них наведена на малюнку.



Загальна чисельність засуджених жінок (без урахування мешканок СІЗО та виховної колонії) в місцях позбавлення волі за 18 років коливалась від 4 510 осіб в 1994 році до 11 196 жінок станом на 01.01.2000 р. (див. таблицю 3). Після цього чисельність засуджених жінок поступово зменшувалась - до 6 311 жінок станом на 01.01.2010. В останні три роки знову почався ріст їх числа - до 7073 жінки станом на 01.01.2013 р.

29. В цілому коливання числа засуджених жінок корелюються з коливанням загального числа ув'язнених.

Зазначені тенденції у чисельності засуджених жінок відображають зміни у кількості жінок, засуджених за вчинення всіх видів кримінальних злочинів. В 1998 році було засуджено 35140 жінок (15,11% від загального числа засуджених осіб). У 2011 році за даними Верховного Суду України за вчинення злочинів засуджено 19,5 тис. жінок, або 12,6% від загальної кількості всіх засуджених. За вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів засуджено 5,1 тис. жінок, або 26% від кількості всіх засуджених жінок; за вчинення злочинів невеликої тяжкості засуджено 4,6 тис. жінок, або 23,5%.

30. Неухильно зростає число довічно ув'язнених жінок. Якщо на початку 2003 року їх було 7, то вже в 2005 - 11, а в 2012 їх є 21. Тримаяться вони в Качанівській ВК 54 (Харків).

Пропозиція "Донецького Меморіалу" 2005 року до Президента Ющенка помилувати всіх довічно ув'язнених жінок через заміну терміну покарання на позбавлення волі на певний строк і такими чином зробити, аби в країні не було жодної довічно ув'язненої жінки, залишилась без реакції. Існуюче на той момент законодавство це дозволяло Президенту самостійно зробити, але він проігнорував звернення "Донецького Меморіалу".

31. Кількість місць в жіночих колоніях загалом відповідає числу засуджених жінок. Так, на початок 2012 року в колоніях, розрахованих на тримання 6919 засуджених, фактично перебувало 6948 жінок (100,4%). Згідно отриманих від колоній даних, у восьми установах стандарт житлової площі в 4 кв. м. дотримано. Найменший показник - 3,2 кв. м на особу.

В це число не входять засуджені неповнолітні, які тримаються. Згідно законодавства, по досягненню 18 років неповнолітні можуть залишатись у виховних колоніях до досягнення 22 років. То ж разом з повнолітніми дівчатами, залишеними у Мелітопольській виховній колонії, чисельність вихованок складала 180 у 2001 році, 163 у 2005 році, а станом на 01.01.2013 року - 89 вихованок, в т.ч. 37 дівчат - віком до 18 років.

Таблиця 3

	Кількість засуджених всього	Кількість жінок в УВП	Відсоток жінок в УВП	Кількість засуджених жінок	Кількість жінок в СІЗО	Відсоток жінок в СІЗО від їх числа в УВП
1994	138 970			4510		
2000	222 254			11196		
2002 (1.1.2003)	197 641			8016		
2003 (1.1.2004)	191 677	12646	6,60%	9917	2729	21,6%
2004 (1.1.2005)	188 465	11924	6,33%	9265	2659	22,3%
2005 (1.1.2006)	170 923	10555	6,18%	8451	2104	19,93
2006 (1.1.2007)	160 725	9577	5,96	7597	1980	20,67
2007 (1.1.2008)	149 690			6882		
2008 (1.1.2009)	145 946			6381		
2009 (1.1.2010)	147 716	8755	5,93%	6311	2444	27,92%
2010 (1.1.2011)	154 027	9694	6,30%	6731	2708	27,93%
2011 (1.1.2012)	154 029	9466	6,15%	6948	2618	27,66%
2012 (1.1.2013)	147 112	9362	6,36%	7073	2289	24,45%

32. У двох колоніях для дорослих засуджених жінок є Будинки дитини - при Чернігівській та Чорноморській виправних колоніях. Станом на 01.01.2013 року в них перебувало 97 жінок з дітьми.

За даними ДПтС України, у слідчих ізоляторах тримається 8 вагітних жінок та 10 жінок з дітьми, з яких 9 там і народилося.

За інформацією, наданою територіальними управліннями ДПтС України, протягом 2012 року у засуджених жінок народилося 41 дитина, а протягом 2011 року - 40 дітей. Протягом 2012 року до будинків дитини при виправних колоніях прибуло зі слідчих ізоляторів 27 дітей, а у 2011 році - 33 дитини (лист ДПтСУ від 11.01.2013 р.).

ДПтСУ запевняє, що випадків жорстокого або неналежного поводження з вагітними жінками, під час або після пологів у 2011-2012 р.р. не зареєстровано.

Натомість отримав широкого розголосу випадок у Харківському СІЗО, коли жінку під час пологів приковували до ліжка наручниками, а умови її тримання до і після пологів були жакливі. Детальніше див. п. 78 даної Доповіді.

33. Якщо у 2003-2006 роках жінки-мешканки СІЗО складали 20-22% від числа всіх жінок в місцях позбавлення волі, то в 2009-2011 рр. ця частка зросла до 27-28%, тільки у 2012 році знизилась до 24,45%.

Умовно-достроково звільнились у 2011 році 1156 жінок - 33% від числа усіх звільнених протягом року. Помилувана була в 2011 році одна жінка.

34. Загальна чисельність ув'язнених жінок (засуджених та мешканок СІЗО) зменшується, і якщо станом на 1.01.2004 року їх було 12646 жінок, то у 2009 році досягнуто мінімум - 8755 жінок. Частина ув'язнених жінок серед всіх осіб в установах виконання покарань складала від 6,6% на 1.1.2004 р. до 5,93% станом на 1.1.2010, у 2013 року цей показник склав 6,36%.

35. За скоєними злочинами засуджені жінки станом на 1.01.2010 року складали наступні частки відповідно: 19,8% - умисне вбивство, 10,5% - умисне спричинення тяжких тілесних пошкоджень, ще 20,9% - крадіжка, а 7,2% - за грабіж, 6,1% - розбій.

Частка вперше засуджених жінок складає стабільно 66-67% від числа всіх ув'язнених. Жінок-інвалідів 1.07.2011 року в колоніях було 426.

Громадянок іноземних держав - 1,7%. Число осіб без громадянства у 2007-2011 роках зменшилось з 90 до 42 осіб (0,6%).

Найбільшою суспільною групою засуджених жінок є працездатні особи, які ніде не навчаються та не працюють - їх частка складала у 2008-2010 роках 57-62%, ро-

бітниць - 13-14%, працівниць сільського господарства - 4-7%, учениць - 2-3%.

Важливим показником є охоплення засуджених роботою. Цей рівень складає в різних колоніях від 29% до майже 100%.

36. Середньомісячна заробітна плата жінок, за даними ДПтСУ, складала у 2010 році 317,69 грн., а в 2011 році - 356,73 грн., лише в одній вона сягає 1073 грн. У виховній колонії середній заробіток складав у 2011 році 208 грн. По установах всієї пенітенціарної служби середня заробітна плата складала у 2010 році 327, 39 грн., а в 2011 році - 383,6 грн.

Вартість утримання засуджених, яку установа має право утримувати із заробітку засуджених, складає в межах 200-250 грн. Це означає, що великою мірою зароблених засудженими коштів хіба що вистачає на власне утримання в колонії, а на особові рахунки працюючих жінок щомісяця можуть перераховуватись декілька десятків гривень, в кращому випадку - до сотні грн.

Кількість приміщень для побачень в установах дозволяє надавати короткострокові побачення одночасно від 3 до 12 осіб, а довгострокові - від 4 до 12 осіб. Протягом 2011 року отримали довгострокові побачення в різних колоніях від 15% від числа ув'язнених жінок в установі до 95%.

П'ять колоній мають тільки по одному телефону для розмов засуджених, хоча в них відбуває покарання до 475 засуджених жінок. Проте попри можливість телефонувати без обмежень свідчення від жінок про проблеми в отриманні можливості телефонувати не відомі.

В 2011 році в колоніях отримували освіту в кожній установі від 20 до більш як 100 жінок, а професію - від 30 до 200 жінок.

Книжковий фонд бібліотек установ складає від 5 326 книжок в колонії до 12800 примірників (від 10 до 25 книг на одну засуджену особу).

37. Наведені характеристики не є визначальними або найголовнішими, але вони надають уявлення про те, які саме умови створені в колоніях для жінок у сфері контактів із зовнішнім світом та які їх можливості підтримувати соціально-корисні зв'язки. Вся інформація міститься у таблиці 4.

38. Бачення проблематики утримання жінок в ув'язненні пенітенціарною службою представлено у статті старшого інспектора з особливих доручень, майора вн.сл. Суботенко О.О. "Деякі аспекти організації діяльності виправних колоній для тримання засуджених жінок" ("Жінки в ув'язненні").



Таблиця 4

	Розрахункова чисельність	Фактична чисельність	Поступило засуд- жених в 2011	Звільнено засу- джених в 2011	в т.ч. отримали УДЗ в 2011	Частка отримавши УДЗ від числа звільнених,	Помилувано	Працевлаштовано /% від всіх засуд-х	Середня зарплата в 2011 році	Житлова площа на одного засуд-го	Число місць в їдальні	Місць для корот- костр. побачень	Місць для довгос- трок. побачень	Отримали довгос- трок. побачення/рік	Число телефонів для засуджених	Отримали освіту в 2011	Отримали професію в 2011	Число книг в бібліотеці
Дніпродзержинська виправна колонія 34	970	860	393	433	93	21%	0	453	415,37	3,44	575	10	11	432	2	52	100	12461
Чернігівська виправна колонія 44	820	758	478	302	45	15%	0	447 59%	294,08	4,0	200	3	5	132	4	30		10842
Качанівська виправна колонія 54	946	935+ 21+46	665	535	139	26%	0	714 71%	405,0	4,31	336	9	9	949	7	62	180	12800
Збаразька виправна колонія 63	727	651	518	346	85	25%	0	267 41%	393,26	4,0	250 520	5/6	12		2	35	80	6479
Надержинська виправна колонія 65	520	591	563	545	111	20%	0	580 98%	1073		200	4	6	92	5	58	185	7328
Чорноморська виправна колонія 74	920	857	392	304	148	49%	1	665 78%	234,9	3,6	308	6	9	264	3	42	60	11864
Червонопартизанська виправна колонія 68	322	389	286	131	69	53%	0	123 32%	252	3,2	120	6/ 18	6	189	1	37	50	9157
Орджонікідзевський виправний центр 79	450	413	311	397	199	50%	0	100%	875,0	4	213	12	8/19	107	1	--	202	8900
Приазовська виправна колонія 107	450	475	215	169	123	73%	0	310 65%	277,3	4,0	300	4	7	150	1	35 80		9617
Сніжнянська виправна колонія 127	247	313	147	89	34	38%	0	238	263,58	4,0	220	3	4	79	1	72 33	60	5362
Галицька виправна колонія 128	137	202	215	29	4	14%	0	58 29%	259	4,0	270	5	5	29	1		32	1773
Уманська виправна колонія 129	410	435	226	180	106	59%	0	435? 100%	379,36	4,0	160	6	7	300	2	21 вчт	75	7690
Мелітопольська виховна колонія	100	87	49	41	16	40%	0	100%	207,94	4	60	2	2	62	1	32	36	16017
Загалом по установах	6919	6946	4409	3460	1156	33%	1	4790 68%						2782 40%		589	1060	120290

Вона зазначає, що "Аналіз вікового складу засуджених жінок, які перебувають в установах виконання покарань, свідчить, що найбільш численною групою є жінки у віці від 18 до 25 років - більше 1 тис. (14%), віком 25 до 45 років - 4,2 тис. (59%), віком понад 45 років - 1,8 тис. засуджених (25%).

Серед ув'язнених жінок підвищується концентрація соціально незахищених груп, які потребують особливої уваги та допомоги.

Перебування жінок в місцях позбавлення волі значно підсилює процес розриву сімейних зв'язків. Так, майже 1,3 тис. (18%) жінок перебувають у зареєстрованому шлюбі, близько 1,2 тис. (17%) - розлучені; 2,4 тис. (34%) не перебували в шлюбі; в громадянському шлюбі (зі слів засуджених) близько 1,4 тис. (20%); 844 (12%) осіб - вдови, зареєстрували шлюб в місцях позбавлення волі - 26 осіб; розлучених в місцях позбавлення волі - 8 осіб.

Втрата зв'язків з рідними вкрай негативно впливає на поведінку жінок. Так, протягом року не отримували посилок, передач 2 тис. (30%) осіб; не мали тривалих побачень із рідними близько 4,2 тис. (59%); мають дітей віком до 6 років - 1,1 тис. (15%) засуджених жінок; позбавлені батьківських прав - 690 (10%) засуджених; діти перебувають у будинках-інтернатах - у 611 (8,6%).

Система професійного навчання в установах для засуджених жінок враховує не лише потреби власного виробництва, а насамперед - сучасний ринок праці. Так, 645 засуджених навчаються у професійно-технічних закладах при установах виконання покарань. Близько 4 тис. засуджених жінок мають професію та працевлаштовані на підприємствах установ.

Будинок дитини при виправній колонії на сьогоднішній день не має юридично (законодавчо) закріпленого статусу дитячого закладу, де постійно перебуває дитина. Це одна з причин, через яку окремої програми фінансування будинків дитини за рахунок коштів державного бюджету не існує.

39. До слідчих ізоляторів Державної пенітенціарної служби України нерідко потрапляють вагітні жінки та жінки з дітьми віком до 3 років. Для забезпечення належних умов тримання зазначеної категорії ув'язнених в слідчих ізоляторах обладнані спеціалізовані камери.

У ході вивчення питання щодо забезпечення права жінок, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, та їх дітей на отримання державної допомоги сім'ям з дітьми встановлено, що специфіка діяльності слідчих ізоляторів та будинків дитини при виправних колоніях, а також правовий статус дітей, які до них влаштовуються та утримуються разом з матерями, не врахована в низці нормативних актів з питань соціального захисту дітей. Так, органи соціального захисту по-різному тлумачать положення цих актів та відмовляють в оформленні допомоги.

Таким чином, якщо вагітна жінка народжувала дитину під час перебування у слідчому ізоляторі, вирішення питання отримання державної допомоги сім'ям з дітьми, що не врегульоване законодавством чітко, для неї часто не мало перспективи до закінчення терміну перебування у місцях попереднього ув'язнення.

На сьогоднішній день ДПтС вжито заходи щодо урегулювання питань, що ускладнюють процес оформлення та отримання ув'язненими жінками державної допомоги. Керівництвом територіальних органів управління ДПтС проведено спільні наради з органами соціального захисту населення, із запрошенням представників органів юстиції та прокуратури з обговорення порядку оформлення державної допомоги ув'язненим жінкам."

40. Як відмічає Ірина Яковець, ст. науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектора дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства ІВПЗ НАПРН України, м. Харків, оскільки переважне число ув'язнених - це чоловіки, керівництво системи виконання покарань здійснюється з розрахунку на них. У жорсткій, закритій тюремній атмосфері жінки є особливо вразливими. Враховуючи значну роль емоцій, неусвідомлених переживань на рівні підсвідомого, значну сугестивність, властиву жінкам, педагогічний вплив на засуджених жінок повинен бути психолого-педагогічною діяльністю. Досвід показує, що чоловіки (як персонал, таке і ув'язнені) часто фізично, емоційно та сексуально принижують жінок. Інша складність пов'язана з роллю жінки в родині. Оскільки на жінках у більшості випадків лежить відповідальність за родину та дітей, їх ув'язнення може потягнути за собою серйозні проблеми як для них, так і для їх родин.

Жінки-ув'язнені стикаються з серйозними проблемами при їх звільненні, оскільки їм складніше знайти роботу та пристосуватися на волі.

41. Більш детальний аналіз положень і КК, і КВК України наводить на думку, що в Україні намагання поліпшити становище засуджених жінок призводить до його погіршення. Фактично, як видається, можна вести мову про дискримінацію жінок у певних аспектах, особливо тих, які мають дітей.

Починається нерівність ще з моменту притягнення до кримінальної відповідальності, оскільки у ряді випадків жінки через свої специфічні властивості будуть засуджені до значно суворішого покарання, ніж чоловіки.

Приміром, за ч. 3 ст. 56 КК України громадські роботи не можуть бути призначені поміж іншим й вагітним жінкам. В результаті жінка, що має ранній строк вагітності та не набула права на декретну відпустку й має продовжувати працювати, буде засуджена не до громадських робіт, а до іншого, суворішого покарання. Аналогічно не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною й виправні роботи (ч. 2 ст. 57 КК України).

Покарання у виді арешту не застосовується не тільки до вагітних жінок, а й до жінок, які мають дітей віком до семи років (ч. 3 ст. 60 КК України). Не можуть бути засуджені до обмеження волі вагітні жінки і жінки, що мають дітей віком до чотирнадцяти років (ч. 3 ст. 61 КК України).

Безперечно, встановлюючи такі обмеження, законодавець намагався посилити захист засуджених жінок, натомість у підсумку для них залишилося лише покарання у виді позбавлення волі. Процес виконання покарання лише підтверджує вказану тенденцію.

42. Приклади діяльності неурядових організацій, які співпрацюють з установами, в яких тримаються жінки, містяться в п.п. 100-101 даної Доповіді.

## ЗАКОНОДАВСТВО

43. Декілька років поспіль в рекомендаціях щорічних Доповідей відмічається необхідність покращення законодавчої бази відомства. Зокрема, у Доповіді-2011 містяться такі рекомендації:

- активніше змінювати та удосконалювати нормативну базу відомства, провести зміни до Кримінально-виконавчого кодексу та Правил внутрішнього розпорядку;
- впроваджувати у нормотворчій діяльності відомства пріоритети питань дотримання прав людини перед проблемами технічного функціонування відомства;
- провести нарешті без зволікань комплексний аналіз нормативно-правових документів та інших нормативних актів Департаменту на відповідність міжнародним стандартам;
- скасувати без зволікань норми відомчих правових актів, які порушують права людини та/або не відповідають положенням Європейських пенітенціарних правил та не враховують рекомендації Європейського Комітету із запобігання катувань.
- не допускати використання спецпідрозділів для проведення обшуків, не використовувати їх до завершення нормативного врегулювання їх статусу та повноважень.
- негайно впровадити обов'язкове соціальне страхування працюючих засуджених з обов'язковим нарахуванням їм внесків до Пенсійного фонду.
- активно сприяти якомога скорішому внесенню змін до КВК і надання засудженим можливості оформляти пенсії під час відбування покарання.

Натомість керівництво відомства байдуже до цих пропозицій і не вважає за потрібне навіть реагувати.

Доволі детальний огляд недавніх змін до законодавства та проблем, які з року в рік не вирішуються, містяться у пп. 29-46 Доповіді-2010.

44. Попри постійні звернення громадськості, залишаються в законодавстві норми, які порушують Конституцію України.

Одне з низки таких порушень - не оформлення пенсій засудженим особам в місцях позбавлення волі, якщо право на пенсію вони отримали під час відбування покарання. Це також стосується права отримати компенсацію за втрату працездатності під час перебування в ув'язненні. Ані пенсійне законодавство не містить такої норми, ані Конституція. Проте у кримінально-виконавчому кодексі України є ст. 122, яку використовують як підставу для відмови у оформленні пенсії та компенсацій, вона фактично є дискримінацією засуджених на пенсійне забезпечення за ознакою соціального статусу, що заборонено ст. 24 Конституції України.

"Донецький Меморіал" неодноразово звертався до керівних органів держави (Президента, Мініюсту, Департаменту з питань виконання покарань, Уповноваженого з прав людини, Генеральної прокуратури, народним депутатам) з приводу дискримінації, якій піддаються засуджені особи у питанні призначення пенсій особам, які на момент потрапляння до місць позбавлення волі ще не мали такого права, а отримали на це право під час перебування в ув'язненні. На жаль, одна державна структура пересилала цей запит іншій - і все. В результаті ці звернення залишились без належного реагування.

45. Процедури нарахування пенсій та коло громадян, які мають отримувати пенсії, регулюються спеціальним законом "Про пенсійне забезпечення", зокрема ч.1 ст. 44 закону. Решта законів має у цьому питанні підпорядковуватися нормам та положенням цього закону.

Будь-яких виключень або обмежень чи особливих, окремих процедур для окремих груп громадян Закон не передбачає.

Очевидно, інші закони не можуть відмінити чи замінити визначені ч.1 ст. 44 Закону "Про пенсійне забезпечення" процедури призначення пенсії. Тому ч. 4 ст. 122 Кримінально-виконавчого кодексу, яка визначає, що

*"засуджені, які втратили працездатність під час відбування покарання, після звільнення їх від покарання мають право на пенсію... у випадках і у порядку, встановлених законодавством України"*

не відповідає нормам основного закону у сфері пенсійного забезпечення. Таке обмеження права нічим не вмотивоване, воно не є необхідним в демократичному суспільстві. Все вищезазначене стосується як призначення пенсій за віком, так і пенсій за інвалідністю.

Це є брутальне порушення прав людини, порушення вимог Конституції України та законодавства, є дискримінацією за ознакою соціального положення.

Про цю проблему йдеться ще у п. 74 Доповіді-2011.

46. Інше важливе питання - відсутність соціального страхування засуджених осіб, які працюють, та не нарахування їм внесків до Пенсійного фонду під час їх роботи в ув'язненні.

В переліку категорій, щодо яких згідно ст. 11 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" застосовуються якісь особливі умови страхування, засуджені ніде не згадуються. Отже, засуджені входять до кола громадян України, які підлягають загальнообов'язковому страхуванню. Це підтверджується й нормою ч. 2 ст. 7 КВК України, яка наголошує: *"засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України та цим Кодексом і встановлених вироком суду"*.

Фактично засуджені, які працюють на підприємствах кримінально-виконавчої системи, не охоплені загальнообов'язковим пенсійним страхуванням. То ж при нарахуванні їм заробітку відповідні нарахування до Пенсійного фонду підприємствами кримінально-виконавчої системи не здійснюються, хоча для таких дій відомства немає законних підстав. Але є норма ст. 122 КВК України, яка визначає, що час їх роботи у колоніях не зараховується до стажу, з якого обчислюється пенсія, доки вони самі не внесуть кошти до Пенсійного фонду за час своєї праці у колонії. Ця норма насправді не може вважатися законною підставою не нарахування внесків до Пенсійного фонду, оскільки насправді вона суперечить і Конституції України, і Європейській Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, та й деяким засадничим положенням самого КВК, зокрема, статті 5 КВК. Держава у особі пенітенціарної служби перекладає тягар сплати відрахувань до Пенсійного фонду з роботодавця, тобто підприємств пенітенціарної служби, на плечі громадянина. Ця вимога є фактично дискримінацією права засуджених на соціальне страхування за ознакою соціального статусу, що заборонено ст. 24 Конституції України.

"Донецький Меморіал" у 2008-2009 роках неодноразово звертався до керівних органів держави з приводу дискримінації, якій піддаються засуджені особи у питаннях соціального захисту, та з приводу цієї дискримінаційної норми. (див п. 73 Доповіді-2011). Наприкінці 2009 року організацією знову були направлені листи до понад 30 політиків та урядових структур. На жаль, вони залишились без належного реагування. Відомство не робить жодних кроків для виправлення ситуації.

47. У попередніх Доповідях (пп. 60-62 Доповіді-2009, п. 39 Доповіді-2010, пп. 65-67 Доповіді-2011) наголошувалося на незаконності використання підрозділів спеціального призначення ДПтСУ без належної нормативно-правової бази. Ще 14.01.2008 р. на підставі Висновку Міністерства юстиції № 15/88 від 24.12.2007 р. було скасовано рішення про державну реєстрацію наказу Департаменту від 10.10.2005 р. № 167 (зареєстровано у Мін'юсті України 16.02.2006 за № 138/12012), яким затверджено Положення про ці підрозділи.

48. Відомство спочатку спробувало розробити оновлений варіант Типового Положення про спецпідрозділи. Це свідчить про надзвичайну важливість норм, що визначають коло компетенції та функцій діяльності підрозділів спеціального призначення. Без такого законодавчого забезпечення використання воєнізованих формувань не можливо, протизаконно, бо це буде порушенням вимог ст. 19 Конституції України.

Але декілька спроб ухвалити оновлене Положення виявилися марними: відомство не змогло підготувати документ, який відповідав би стандартам дотримання прав людини, і Міністерство юстиції щоразу повертало проект документу на доопрацювання. З часом відомство задовольнялось ситуацією, коли новий документ знаходиться в Мін'юсті "на узгодженні", а тим часом спецпідрозділи використовуються. Тільки протягом 2010 року підрозділи спеціального призначення залучались до проведення заходів в установах (без належної нормативної бази) 253 рази, в 2011 році - 306 разів (п. 66 Доповіді-2011).

Отже пенітенціарна служба всупереч вимогам Конституції країни продовжує використовувати спецпідрозділи.

Як зазначає перший заступник голови ДПтСУ С. Сидоренко (лист № 2/1/2 - 350/Сд від 20.01.2012 р.) "підрозділами спеціального призначення ДКВСУ вживались заходи, спрямовані на запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, забезпечення безпеки засуджених і осіб, взятих під варту...". Не подаючи конкретики, він зазначає, що підрозділи "залучались до проведення режимних заходів в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах". Невідомо, які це заходи. Що саме робили бійці підрозділів? Зокрема, у Донецькому СІЗО 38 разів у 2010 році та 78 разів у 2011 році?

49. Відомо, що зазвичай бійці підрозділів залучаються до проведення обшуків. Але ж така функція підрозділів не передбачена Законом, і таке залучення є фактичним порушенням відомством вимог ст. 19 Конституції України. І такі порушення відбуваються регулярно.

З метою дізнатися позицію відомства щодо законодавчої неврегульованості діяльності підрозділів спеціального призначення "Донецький Меморіал" спрямував запит щодо законодавчих підстав їх діяльності. Листом № 2/1/2 - 038/ОГ від 14.03.2012 р. С. Сидоренко як В.о. голови відомства повідомив, що "оновлена редакція проекту наказу про затвердження Типового положення про підрозділ спеціального призначення ДКВС України знаходиться на розгляді в Міністерстві юстиції України".

То ж керівник відомства підтвердив, що єдиною підставою існування підрозділів є ст. 6 та ст. 12 Закону України "Про державну кримінально-виконавчу службу України", які не містять функцій та компетенції діяльності підрозділів, методів їх діяльності. Інших документів нормативного характеру не існує, типові Положення не ухвалено (до речі, протягом більш, як 5 років). А між тим підрозділи відомством використовуються.

50. В черговий раз підрозділ спеціального призначен-

ня та група швидкого реагування були введені 27 липня до Копичинської ВК-112. Щоб з'ясувати законність дій підрозділу спеціального призначення та групи швидкого реагування у Копичинській ВК-112, "Донецький Меморіал" спрямував запити до управління ДПтСУ в Тернопільській області та до прокуратури Тернопільської області. Вони у своїх відповідях повідомили, що все в Копичинській ВК-112 було начебто законно, підрозділ спеціального призначення діяв на підставі відповідного Положення, затвердженого головою ДПтСУ ще 05.05.2011 р., а група швидкого реагування - на підставі наказу Департаменту № 153 від 16.08.2004 р. щодо створення груп швидкого реагування.

"Донецький Меморіал" запросив тексти цих документів, і - треба віддати належне пенітенціарній службі - вони надали ці тексти. Оскільки в наданих документах не було ознак реєстрації їх в Міністерстві юстиції - було спрямовано запит до Мін'юсту.

Заступник міністра юстиції А. Ю. Сєдов листом від 28.11.2012 р. повідомив, що вищезгадані *"нормативно-правові документи ДПтСУ в Міністерстві юстиції не зареєстровані"*. Таким чином, констатує заступник Міністра, ці *"нормативно-правові акти вважаються такими, що не набрали чинності і не можуть бути застосовані"*.

Отже, застосування і підрозділів спеціального призначення, і груп швидкого реагування - без наявності нормативних документів, належним чином зареєстрованих в Мін'юсті, є **незаконним**.

51. Показовою є реакція державних структур на інформацію про висновок Міністерства юстиції про неможливість застосування Положення про спецпідрозділи та наказу про групи швидкого реагування. "Донецький Меморіал" звернувся з Відкритим зверненням до Президента України, до Генеральної прокуратури України та до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини з наполегливим проханням вжити відповідні заходи реагування.

У зверненні зазначалось, що *"неспроможність пенітенціарного відомства підготувати впродовж більше чотирьох років нормативний акт, який відповідав би стандартам дотримання прав людини свідчить про стійку байдужість його керівництва до необхідності дотримуватись прав людини та Конституції країни та не може виправдовувати порушення Конституції України"*.

Завершалось Звернення закликом "Донецького Меморіалу" до адресатів:

"Виходячи з наведеного, наполягаємо на поверненні діяльності ДПтСУ у сфері використання воєнізованих формувань у законодавче поле, для чого пропонуємо Вам:

1. Негайно вжити заходів до заборони використання підрозділів спеціального призначення ДПтСУ та інших воєнізованих формувань відомства без чіткого законодавчого визначення їх функцій та повноважень.

2. Сприяти оприлюдненню проекту наказу та проекту типового Положення про підрозділи спеціального призначення, подані пенітенціарною службою до Мін'юсту.

3. Притягнути до відповідальності осіб, причетних до незаконного використання у 2008-2012 рр. підрозділів спеціального призначення та інших воєнізованих формувань відомства, чия діяльність законодавчо неунормована.

4. Проінформувати публічно громадськість про вжиті заходи з забезпечення дотримання вимог Конституції України у сфері використання підрозділів спеціального призначення в ДПтСУ або про підстави не вжиття таких заходів."

52. Президент переслав Звернення для надання відповіді до Генпрокуратури, а та - до прокуратури До-

нецької області. Начебто прокуратура окремої області відповідальна за використання спецпідрозділів по всій країні та спроможна вплинути на це.

На окреме повторне звернення до Уповноваженого з прав людини отримано відповідь за підписом представника Уповноваженого - керівника Департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму Ю. Л. Белоусова, в якій зазначалося:

*"Проведено у процесі відкритого Уповноваженим з прав людини провадження перевіркою державною пенітенціарною службою України порушень вимог чинного законодавства та нормативно-відомчих документів з боку персоналу Копичанської ВК-112, управління ДПтС України в Тернопільській області та підрозділу спеціального призначення при управлінні ДПтС України в Житомирській області не встановлено."*

Лише після направлення "Донецьким Меморіалом" Уповноваженому з прав людини Відкритого листа В. Лутковська направила подання до Мініюсту з вимогою припинити використання спецпідрозділів, допоки не буде ухвалений відповідний нормативний документ. Станом на 1 березня 2013 року підрозділи спецпризначення ще використовувалися.

53. Ще одним прикладом ігнорування пенітенціарною службою нормативного забезпечення своїх дій є застосування технічних засобів, зокрема, відеоспостереження за засудженими.

На запит щодо законодавчих підстав відеоспостереження за Ю. Тимошенко отримано відповідь від 14.11.2012 за підписом першого заступника голови Державної пенітенціарної служби України С. Сидоренка, в якій повідомляється, що "використання засобів відео спостереження в лікувальному закладі МОЗ... здійснюється відповідно до вимог статті 103 Кримінально-виконавчого кодексу України".

Відповідно до ч. 1 ст. 103 Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК) *"Адміністрація колонії має право використовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби для попередження втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку відбування покарання, отримання необхідної інформації про поведінку засуджених"*.

Будь-яких інших нормативно-правових документів, регламентуючих застосування відео спостереження, у пенітенціарної служби немає. Проте, пенітенціарна служба, на думку її представників, має достатні законні підстави застосовувати аудіовізуальні, електронні й інші технічні засоби.

54. Натомість згідно ч. 3 ст. 103 КВК

*"Перелік технічних засобів нагляду і контролю та порядок їх використання визначаються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України"*. Будь-яке посилання на такий нормативно-правовий акт у відповіді ДПтСУ відсутнє, отже всі деталі організації та здійснення відеоспостереження нормативно не визначені.

Виконання статті 103 неможливе, допоки відсутні конкретні перелік технічних засобів нагляду і контролю та порядок їх використання. Відсутність правового регулювання дій чиновників позбавляє людину можливості оскаржити неправомірні дії.

У запиті "Донецького Меморіалу" до ДПтСУ було питання: "Оскільки встановлення відеокамер обмежує право на невтручання в приватне життя, мають бути чіткі та дієві механізми проти можливих зловживань цим обмеженням. Які є механізми протидії таким можливим зловживанням?"

Відповідь С. Сидоренка на це питання надто показова:

*"З метою дотримання балансу між заходами безпеки та невтручанням в приватне життя засудженого при проведенні лікарями будь-яких оглядів та медичних процедур відео спостереження не ведеться"*. Але зазначений спосіб "дотримання балансу" - виключно думка першого заступника голови ДПтСУ - і не більше. Адже якщо все ж таки, наприклад, відеоспостереження буде вестись під час оглядів лікарями, то оскаржити це неможливо - жодної правової норми не буде порушено. Бо ж таких норм взагалі немає, вони не визначені.

Очевидно, що коли немає "меж повноважень" - немає підстав діяти. І цілком зрозуміло, що за такої ситуації абсолютно відсутня можливість визначити, чи законні ті чи інші дії відомства. Тому будь-яке застосування технічних засобів можливе виключно за наявності нормативного документу, якого допоки немає.

55. "Донецький Меморіал" відмічає також таку важливу обставину: застосування технічних засобів має бути обов'язково вмотивованим. Без вказання - публічного вказання - мотиву відеоспостереження та тої необхідної інформації, для збору якої застосовується відео спостереження - встановлення відеокамер вважати законним те ж неможливо. Тому що без достатньої адекватної та переконливої аргументації застосування відео спостереження перетворюється на примху, свавілля. А це вже не відповідатиме

ст. 8 КВК, яка визначає, що *"Засуджені мають право... на гуманне ставлення до себе і на повагу гідності, власної людської особистості"*

та ст. 3 Конституції України, яка проголошує, що *"людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю"*.

Не можна застосовувати відео спостереження тільки тому, що закон дозволяє це робити. Застосування технічних засобів може бути виправданим (то ж і "законним") коли не застосовувати їх неможливо або коли їх незастосування може спричинити тяжкі наслідки для відбування покарання.

Аргументи та звернення "Донецького Меморіалу" до Президента України, до ДПтСУ та до Генпрокуратури залишились без реакції.

56. Існує ще низка нормативних документів, які ДПтСУ періодично обіцяє ухвалити - і не робить цього. Так, у минулорічній Доповіді-2011 відмічалось, що *"після звернення до відомства "Донецького Меморіалу" у лютому 2011 року з пропозицією оновити "Перелік конфіденційної інформації, що є власністю держави, в органах і установах виконання покарань, слідчих ізоляторів та навчальних закладах Державної кримінально-виконавчої служби України, і якій нагається гриф обмеження доступу "Для службового користування", затверджений наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань № 248 від 19.12.2006, керівництво відомства запевнило, що робота ведеться та і це буде зроблено у другому кварталі 2011 року. Після листа громадської організації у серпні із запитанням, де ж оновлений "Перелік..." керівництво пообіцяло це зробити протягом третього кварталу. Але цей Перелік так і не був оновлений у 2011 році"*.

Не оновлений він й у 2012 році.

Не вносять зміни до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, хоча більше трьох років тому були внесені зміни до Кримінально-виконавчого Кодексу і їх треба врахувати в Правилах.

На початку 2011 року "Донецький Меморіал" надав відомству більше сотні пропозицій до Правил внутріш-

нього розпорядку, вони були також направлені до Генеральної прокуратури, до Міністерства юстиції зі сподіванням, що вони будуть розглянуті та враховані при ухваленні змін до цих Правил. Керівництво ДПтСУ пообіцяло

частину їх врахувати. Станом на початок березня 2013 року змін до ПВР немає. (див. п. 25 Доповіді-2011, п.34 Доповіді-2010).

## УМОВИ ТРИМАННЯ УВ'ЯЗНЕНИХ

57. Умови тримання в'язнів й у 2012 році майже не змінилися і залишаються вельми аскетичними. Як відмічалось у Доповіді-2011, "Значною мірою умови тримання залишаються такими через брак фінансування відомства, але нерідко це доповнюється байдужістю до покращення стану, іноді жадливого, або безпорадністю керівництва окремих установ виконання покарань. Керівники відомства про проблеми говорять обережно, бо спрацьовує традиція не жалітися та говорити, що загалом все добре. Дійсний стан про умови тримання дізнатися важко, бо представників громадськості часто не допускають в колонії, а коли таке трапляється, потім жаліються, що ті говорять тільки про негаразди. Закритість системи породжує сумніви у тому, що повідомляють про умови тримання представники системи".

Санітарно-гігієнічні умови тримання в'язнів не відповідають потребам. Наприклад, ув'язнені мають можливість приймати душ раз на 7-10 днів. Стан деяких бань вкрай поганий, помивка може тривати нерідко не більше 10 хвилин.

За даними ДПтСУ, "при 88 установах виконання покарань функціонують професійно-технічні навчальні заклади, в яких навчається майже 9 тис. засуджених. Загальноосвітнє навчання засуджених забезпечує 151 загальноосвітній навчальний заклад. З їх числа: у 58 установах - вечірні школи, 74 - класи (групи) з вечірньою формою навчання, 19 - навчально-консультаційні пункти. Для задоволення релігійних потреб засуджених функціонує 129 культових релігійних споруди, з яких: 78 - храми; 47 - каплиці; 4 - молитовні будинки".

58. Засуджені позбавлені доступу до правової допомоги, а умови залучення до неї юристів складні. Відсутність необхідної літератури в бібліотеках установ доповнюється низьким рівнем правової обізнаності персоналу та його небажанням сприяти наданню правової допомоги засудженим з боку громадських організацій та юристів.

"Донецький Меморіал" у 2011 році забезпечив всі установи низкою інформаційно-правових видань. Але видання не завжди доходять до бібліотек установ. То ж жалючись на брак власних ресурсів для забезпечення правовою літературою засуджених, відомство нехтує ресурсами громадських організацій.

59. Вирішення питання паспортизації засуджених під час відбування покарання є одним з важливих елементів у процесі їх соціальної адаптації після звільнення, вирішення питань побутового та працевлаштування після звільнення.

Як повідомляється на сайті Кримінально-виконавчої системи, станом на 06.07.2012 в установах виконання покарань перебувало майже 16 тис. засуджених, які не мають паспорта (написали заяви про втрату, взагалі не отримували, мають паспорти старого зразку), що складає 14% від загальної чисельності засуджених.

У першому півріччі 2012 року оформлено та видано 3662 паспорти засудженим, які їх не отримували або втратили. Це на 26% більше, ніж у першому півріччі 2011 року.

Щодо 5 тис. засуджених (31% від числа, що не мають

паспорта) адміністраціями установ зібрано та подано необхідні документи для оформлення паспорта, 10 тис. - ще проводиться збір необхідних документів.

999 засуджених не мають громадянства, а 130 - письмово відмовилися від оформлення паспорту в місцях позбавлення волі.

Поряд з цим, варто зазначити, що у роботі з паспортизацією засуджених має місце низка проблемних питань, які об'єктивно не можуть бути вирішені адміністраціями установ.

Так, щодо 86% засуджених, які були звільнені з установ виконання покарань у першому півріччі 2012 року без паспорта, не оформлено паспорт з причини відсутності та неможливості отримання свідоцтва про народження.

60. Законодавством передбачена можливість отримання повторного свідоцтва особою, щодо якої складено актовий запис. Але якщо вказаний запис відсутній - повторне свідоцтво про народження можна отримати тільки в судовому порядку. Факт народження встановлюється на підставі показань свідків та інших наявних документів. При цьому людина, особа якої встановлюється, повинна бути присутня в судовому засіданні особисто. Зрозуміло, що в умовах позбавлення волі це зробити неможливо. На сьогодні свідоцтва про народження не мають 2,2 тис. засуджених.

Аналогічні проблеми стосуються порядку підтвердження громадянства.

Нагальною проблемою є відсутність на особових рахунках засуджених коштів для обов'язкових виплат на оформлення паспорта, оплати фото послуг. Згідно з підрахунками ці витрати для засуджених становлять від 37,5 грн. до 145,63 грн., а у разі необхідності підтвердження громадянства України ця сума збільшується до 283,38 грн. Сьогодні не мають коштів для сплати державного мита та інших витрат, пов'язаних з оформленням паспорта, 5,2 тис. засуджених. Тобто загалом необхідна сума складає від 195 тис. грн. до 756 тис. грн. Компенсувати зазначені витрати за рахунок бюджетних коштів немає законних підстав. Можливі шляхи вирішення цього питання: працевлаштування засудженого на виробництві установи; внесення питання сплати вказаних витрат до місцевих бюджетів (за сприяння спостережних комісій), а також сплата витрат за оформлення паспорта родичами засудженого або за рахунок благодійної допомоги від громадських організацій;

Ще одним проблемним питанням є паспортизація засуджених, які не втратили паспорт і відмовляються писати заяви про втрату, оскільки паспорти у них були вилучені під час слідства або суду, та після винесення вироку не були повернуті засудженим у встановленому порядку. Кількість таких осіб складає майже 7 тис.

За результатами запитів адміністрації установ виконання покарань було повернуто 589 вилучених паспортів (із судів). Однак місцезнаходження інших вилучених паспортів встановити не вдалося. На понад 1,5 тис. запитів, надісланих ще у квітні 2012 року, відповіді не надійшли до цього часу.

Незважаючи на те, що зазначені вимоги викладені у низці нормативно правових актів, значна частина випущених паспортів осіб, щодо яких набув чинності вирок

суду, до слідчих ізоляторів не надходять. (<http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/646434>).

## ДОСТУП ЗАСУДЖЕНИХ ДО МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

61. Рівень забезпечення медичною допомогою ув'язнених є вкрай низьким. Серед головних причин - брак коштів, а також підпорядкованість медичних структур в тюрмах пенітенціарному відомству.

Проблеми надання медичних послуг висвітлювалися, зокрема, у п. 54 Доповіді-2006, пп. 68-76 Доповіді-2009, пп. 54-62 Доповіді-2010, пп. 41-48 Доповіді-2011.

З одного боку, відомством вживаються заходи для покращення, закуповується медичне обладнання. Проте відсутність фінансування унеможлиблює залучення фахівців вузьких спеціальностей з органів охорони здоров'я. Також немає даних щодо співвідношення потреби в медичних працівниках та рівня реальної забезпеченості ними установ. Забезпеченість ліками на низькому рівні.

Так, в одній з колоній Донецчини придбали сучасне стоматологічне крісло, проте будь-яке додаткове обладнання до нього придбати немає можливості. Тому в колонії лікувати зуби не можуть - тільки видаляти.

62. Зусилля, які докладає відомство для поліпшення ситуації, не співмірні з масштабом проблеми.

Певні порушення зумовлені існуючим законодавством. Так, Кримінально-виконавчий кодекс передбачає, що у разі втрати засудженим працездатності під час роботи в ув'язненні відшкодування за це він може отримати тільки після звільнення, що є нічим не обґрунтованою дискримінацією. Інваліди, які потребують заміни протезів, не можуть роками це здійснити.

Важко оцінити, яким насправді є проголошений Урядом "доступ до безоплатного тестування на ВІЛ-інфекцію". Немає даних про потребу в такому тестуванні та про рівень її задоволення.

Зменшується поступово число в'язнів, хворих на туберкульоз. Умови їх тримання бувають доволі жахливими - в деяких установах їх погано годують, як от в Дніпропетровській ВК-89, де вони вдалися до протесту голодуванням. Взимку там у деяких приміщеннях майже нульова температура. Красномовним є факт, коли у вересні 2012 р. було отримано повідомлення, що "засуджений ДВК-89 Ш., хворий на активну форму туберкульозу, який рахується за 3-м відділенням туберкульозної лікарні ДВК-89, систематично роздає їжу здоровим людям, не хворим на туберкульоз, що сприяє розповсюдженню захворювання серед засуджених" (<http://khpg.org/index.php?id=1347976852>).

Доволі численними є скарги ув'язнених на погане медичне обслуговування або взагалі на відмову в ньому, на погане поводження з боку персоналу в'язничних лікарень. Прокуратура під час перевірок, як правило, не знаходить порушень. Через поганий стан надання медичних послуг засудженим порушується право на охорону здоров'я, а іноді - і право на життя та свободу від катувань та жорстокого поводження.

63. Громадська організація "Пенітенціарна ініціатива", м. Миколаїв, повідомляє: "В 2012 р. до організації надійшли скарги засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі та хворіли на ТБ, про відсутність додаткового харчування у зв'язку із хворобою. Воно скасовано згідно Наказу Державної Пенітенціарної служби України від 03.03.2012р. № 124 "Про скасування та внесення змін до деяких наказів Державної пенітенціарної служби України". Це теж порушення права засудженого, який має тяжкі захворювання.

Туберкульоз у виправних установах лікують, але при комплексній інфекції (туберкульоз, ВІЛ, гепатит) виникають труднощі в призначенні лікування у зв'язку із відсутністю лікаря-інфекціоніста, відсутністю обладнання. А такі захворювання у виправних установах мають поширений характер.

В колоніях практично відсутні лікарські препарати для лікування гепатитів. Вся вага дорогого лікування лягає на плечі рідних, якщо вони є та мають матеріальну можливість.

Відповідно до Закону України "Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз" хворого на заразну форму ТБ засудженого, при звільненні необхідно доставити спеціальним транспортом до найближчого протитуберкульозного закладу для подальшого проходження лікування. На практиці ця норма не виконується і звільнені, хворі на ТБ+ самостійно добираються до медичного закладу".

64. Певним показником рівня проблем в медичній сфері та надання медичних послуг є кількість смертей та випадків суїцидів в установах відомства.

У 2012 році зберігся надзвичайно високий рівень смертності: помер 1021 ув'язнений, з них 179 осіб - у СІЗО. І хоча це дещо менше числа смертей у 2011 році, коли померло 1169 осіб, тим не менше, рівень 2012 року на 33% вище середнього за 2008-2010 роки рівня. Статистичні дані наведені у таблиці 5.

Останні два роки відмічені сплеском числа випадків самогубств у в'язницях. Якщо протягом 2008-2010 років та й раніше щороку траплялось 40-44 випадки самогубств, то в 2011 році ріст самогубств склав + 34%, а в 2012 році трапилось 65 самогубств, в т.ч. 14 - у СІЗО. Це складає + 54% до середнього за 2008-2010 роки рівня самогубств.

65. Не виконана рекомендація Доповіді-2011 "Донецького Меморіалу" про те, щоб "визначити чинники значного росту смертності та суїцидів і вжити заходів до їх зменшення".

Пенітенціарна служба констатує ріст смертності серед ВІЛ-інфікованих: "у 2009 році в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах смерті від ВІЛ-інфекції/СНІДу займали друге місце серед інших причин смертей і склали 23,9 % від загальної кількості смертей.

У 2010 році смерті від ВІЛ-інфекції/СНІДу становили вже 30,8%, у 2011 році - 33,2% від загальної кількості померлих та продовжують займати перше місце серед причин смертей" (лист ДПтСУ від 23.07.2012).

Натомість посилення пенітенціарної служби на хвороби як причини смертності не виглядають переконливими. Хворі на туберкульоз та на ВІЛ-інфекцію були завжди. А зміна їх кількості не впливає автоматично на рівень смертності. Ба навпаки - число хворих на туберкульоз постійно зменшується, а при зростанні ВІЛ-інфікованих у 2009 році на 996 осіб число вмерлих зменшилось навіть на 4 особи.

І вже ніяк хвороби не впливають на число самогубств. Пенітенціарна служба має надати реальні чинники, які впливають на вельми суттєвий ріст і смертей, і самогубств.

66. Натомість однією з ймовірних причин росту смертності в установах відомства може бути позиція судів при розгляді справ про звільнення засуджених.



## Захворюваність і смертність в установах Департаменту

Таблиця 5

Показники	1.1.2004	1.1.2005	1.1.2006	1.1.2009	1.1.2010	1.1.2011	1.1.2012	1.1.2013
Кількість осіб в місцях позбавлення волі	191 677	188 465	170 923	145 946	147 716	154 027	154 029	147 112
Померло	824	808	868	765	761	808	1169	1 021
На 1 тис. ув'язнених	4,30	4,29	5,08	5,24	5,15	5,25	7,59	6,94
Випадків суїциду	41	44	40	40	44	44	59	65
На 1 тис. ув'язнених	0,21	0,23	0,23	0,27	0,30	0,29	0,383	0,442
Хворих на туберкульоз в активній формі	9 080	10 198	9 020	6079	5667	5486	4 822	
На 1 тис. ув'язнених	47,37	54,1	52,77	41,65	38,36	35,62		
ВІЛ-інфікованих	1 917	3 568	4 058	5073	6069	6020	6 910	6957
На 1 тис. ув'язнених	10,0	18,93	23,7	34,8	41,1	39,1	44,9	47,3

Перший заступник голови Державної пенітенціарної служби України Сергій Сидоренко звернувся до Ради суддів України, покладаючи відповідальність за смерті осіб, узятих під варту та засуджених, також і на суддів, які відмовляють тяжкохворим у звільненні.

В статті "Україна: хто винуват в смертях заключених?", розміщеній в "Судебно-юридической газете", її автор Наталья Мамченко відмічає:

"В течение 2011 г. освобождены от дальнейшего отбывания наказания в связи с тяжелой болезнью 718 осужденных. Дольше всего (от недели до месяца) материалы об освобождении тяжелобольных осужденных находились на рассмотрении в судах Донецкой (Ждановский горсуд Донецкой области и Кировский райсуд Донецка), Киевской (Ирпенский горсуд Киевской области), Харьковской (Харьковский районный суд) и Херсонской (Суворовский райсуд Херсона) областей, в результате чего 76 тяжелобольных не дождалось решения суда и умерли. В течение 2011 г. судами отказано в освобождении от дальнейшего отбывания наказания в связи с болезнью 292 тяжелобольным осужденным, из которых 102 уже умерли.

67. По мнению ГПС, корень проблемы стоит искать в обителях Фемиды: переполнение СИЗО зависит от значительного количества лиц, уголовные дела которых находятся в производстве судов, а смерти заключенных обусловлены отказами в досрочном освобождении по болезни. Однако все ли так однозначно? Рабочая группа Совета судей Украины тщательно изучила все аспекты и пришла к выводу, что в сложившейся ситуации виноваты далеко не судьи".

Суды отказали в освобождении 42 тяжелобольным осужденным из больниц Днепропетровской области, и 23 из них уже умерли (в 2010 г. было отказано в освобождении только 3 лицам) и 25 - из больницы Киевской области, из которых 8 также уже умерли (в 2010 г. было отказано 9 лицам). Из числа умерших в течение 2011 г. судами было отказано в освобождении в связи с болезнью 102 людям, из них 18 лицам было отказано в освобождении дважды, 8 - трижды, 2 лицам - 4 раза, 2 лицам - 5 раз и одному лицу - целых 8 раз.

68. Для визначення ролі суддів у підвищенні смертності в установах виконання покарань Рада суддів створила робочу групу в рамках виконання доручення Президента.

"23 мая 2012 г. Президент Украины **Виктор Янукович** подписал поручение "Относительно безусловного обеспечения соблюдения конституционных прав и свобод подозреваемых, обвиняемых, подсудимых, которые содержатся под стражей". В поручении Глава государства указал, что принял во внимание решение Совета судей Украины от 17 февраля 2012 г. и потребовал от

силовиков соблюдения конституционных прав граждан. Он также поручил министру внутренних дел **Виталию Захарченко** и главе Государственной пенитенциарной службы **Александру Лисицкову** принять меры, чтобы права заключенных в дальнейшем не нарушались, а Генеральному прокурору Украины **Виктору Пшонке** предложил усилить контроль за участием гособвинения в таких делах.

В Совете судей Украины внимательно отнеслись к этому вопросу, создав рабочую группу, которая изучала организацию работы при рассмотрении материалов об освобождении от дальнейшего отбывания тяжелобольных.

Согласно результатам изучения рабочей группы ССУ, в 2011 г. наибольший процент отказов в удовлетворении представлений об освобождении лиц в связи с болезнью отмечается в следующих судах. Софиевским райсудом Днепропетровской области отказано в удовлетворении 100% представлений от количества рассмотренных с принятием решения (за год рассмотрено 8 представлений, из них отказано 8); Суворовским райсудом Херсона - 90,5% (из 63 представлений отказано в 57 случаях); Ждановским горсудом Донецкой области - 87,0% (из 77 представлений отказано в 67 случаях); Белозерским райсудом Херсонской области - 62,5% (из 40 представлений отказано в 25 случаях); Кировским райсудом Донецка - 54,5% (из 134 представлений отказано в 73 случаях).

В 2011 г. судами, где проходило изучение, рассмотрены в срок свыше 10 дней 113 материалов, или 17,4% от общего количества (в 2010 г. - 74, или 9%).

69. Рабочая группа отмечает: "Изучение показало, что начальником Софиевской ИК №45 в 2011 г. в суд было направлено 9 представлений, из которых судом 1 возвращено, в удовлетворении 8 отказано. Суд, принимая такие решения, исходил из того, что факт заболевания человека тяжелой болезнью сам по себе не влечет обязательного освобождения от наказания, а данных о том, что заболевание препятствует дальнейшему отбыванию наказания, администрацией колонии предоставлено не было. Непредоставление суду таких данных влечет отказ в удовлетворении 100% представлений". Приведем еще один пример. В 2011 г. Ленинским райсудом Днепропетровска отказано в удовлетворении почти трети (37,5%) представлений об освобождении лиц, отбывающих наказание в Днепропетровской ИК №89. Изучение показало, что суд исходил не только из заключения врачебной комиссии, а учитывал представленные администрацией учреждения характеристики. Рабочая группа констатировала: "Из характеристик видно, что в личностях отдельных осужденных не происходит позитивных изме-



нений, которые свидетельствовали бы о готовности к самоуправлению и правильному поведению, поэтому такие осужденные требуют контроля в пределах изоляции".

Рабочей группой выявлены факты, когда суды отказывали в удовлетворении представлений об освобождении тяжелобольных осужденных, а те через незначительное время после отказа или в день рассмотрения таких материалов умирали. Постановлением Кировского райсуда от 19 мая 2011 г. отказано администрации Донецкой ИК №124 в удовлетворении представления об освобождении осужденного Курганова. Рассмотрев материалы, суд пришел к выводу, что указанное в заключении СВК заболевание относится к тяжелым и неизлечимым, но состояние осужденного не препятствует отбыванию наказания. Адвокат осужденного подал апелляционную жалобу, но опоздал. Осужденный не дождался рассмотрения вопроса, поскольку 4 июня 2011 г. умер (через 15 дней после отказа райсуда). Этот же суд дважды (15.12.2011 и 22.12.2011) отказал в удовлетворении представления администрации ИК №124 об освобождении осужденного Кирилюка, который умер 22.12.2011, т. е. в день повторного рассмотрения этих материалов.

70. В то же время нередкими являются случаи, когда обследование осужденных проводится на последней стадии их болезни, и учреждения, заведующие отбыванием наказаний, направляют в суд материалы на осужденных, находящихся в крайне тяжелом состоянии. Они умирают в течение от 1 до 7 суток после поступления таких материалов в суд. Например, через сутки после поступления материалов в Кировский райсуд Донецка из ИК №124 умерли осужденные Калинин, Калынкин, Сысенко, Смолянинов, Бабенко, Стрелков. Таким же образом направлялись материалы в Ждановский райсуд Донецкой области из Ждановской ИК №3 в отношении осужденного Ковтуненко (за сутки до его смерти), в Ленинский райсуд Днепропетровска из Днепропетровской ИК №89 в отношении осужденного Мельничука".

71. Натомість, є випадки, коли попри тяжку хворобу суд вважає звільнення засуджених від подальшого відбывання покарання недоцільним.

"Исправительные колонии направляют представления в отношении лиц, осужденных за особо тяжкие преступления (убийство, разбой) на значительный срок лишения свободы, которые отбыли небольшую часть наказания, а некоторые, хоть и отбыли значительную часть наказания, но на путь исправления не стали. Характерным примером отказа и нецелесообразности освобождения осужденного от дальнейшего отбывания наказания является дело Зозули (осужден 04.06.2004 по п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187, ст. 70 УК Украины на 12 лет лишения свободы). Материалы по нему направлялись в суд неоднократно: 17.10.2007, 12.08.2008, 03.03.2009, 19.03.2010, 30.07.2010, 06.12.2010, 08.07.2011. На постановление Суворовского райсуда от 20.07.2011 об отказе в удовлетворении представления администрации Херсонской ИК №61 об освобождении Зозули от дальнейшего отбывания наказания прокурором была подана апелляция. Однако Апелляционный суд Херсонской области оставил ее без удовлетворения. Коллегия судей признала, что Зозуля болеет тяжелой болезнью, препятствующей отбыванию наказания. Но, вместе с тем, осужденный неоднократно судим за умышленные преступления, а в последний раз - за совершение тяжкого преступления, что свидетельствует об устойчивой антиобщественной направленности личности; характеризуется осужденный как очень хитрый; в совершенном преступлении раскаивается, но делает это с целью получить снисхождение; за время отбывания наказания не допускал нарушения режима, но и не поощрялся; на путь ис-

правления не встал. Т. е. при решении этого вопроса суд учел тяжесть преступления, характер заболевания, личность осужденного и другие обстоятельства дела. После рассмотрения этого вопроса в апелляции администрация ИК вновь направила представление в суд. Однако райсуд отказал на тех же основаниях".

72. Головний висновок дослідження, виконаного робочою групою: суди не винуваті у підвищенні смертності в місцях позбавлення волі. Голова ради суддів України Я. Романюк зазначає:

"Результаты изучения сводятся к тому, что причина высокой смертности в местах лишения свободы заключается не в судах. Мы обнаружили нарушения, которые носят системный характер, и обращаем на них внимание судов. В первую очередь, на то, что лицо может быть освобождено, только если заболело после вынесения приговора, а болезнь является тяжелой и препятствует дальнейшему отбыванию наказания. Поэтому нужно, чтобы представления администраций были надлежащим образом мотивированы, и сами суды должны мотивировать, какие именно доказательства свидетельствуют о невозможности дальнейшего отбывания наказания" ("Судебно-юридическая газета", № 139, 5.06.2012).

Цей висновок не заперечує того, що часто медичні працівники установ КВС можуть наполягати, м'яко кажучи, на неправдивих твердженнях і до них варто ставитись критично.

73. Міру довіри до часом показово оптимістичних тверджень медичних працівників в'язниць можна оцінити на прикладі випадку отримання слідчо-арештованим М. опіків у Донецькому СІЗО 27 серпня 2012 року.

В цей день в СІЗО вранці, за деякими свідченнями - біля 7.30, слідчо-арештований М. отримав серйозні опіки. З його слів, йому плеснув окріп у віконечко двері камери інший ув'язнений.

Про цю подію стало відомо представникам громадських організацій за пару годин. З їх слів, вони вже мали фото з опіками біля 9.30 - 10.00 години ранку.

За погодженням з прокурором - заступником начальника відділу нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням свободи громадян прокуратури Донецької області п. Волошко С. - представник "Донецького Меморіалу" відвідав разом з ним через день СІЗО та мав бесіду зі слідчо-арештованим М.

Представники медчастини СІЗО наполягали, що М. отримав опіки після 13 години і що вони тільки 1 ступеня.

Позиція медпрацівників повністю виправдовує персонал СІЗО, не зважаючи на те, що протирічить фактам. Адаже обидва відвідувачі СІЗО бачили на власні очі серйозні опіки. І безсумнівно є те, що М. отримав їх до 11 години ранку, і що були вони надто серйозні, далеко не 1 ступеня.

Попри це начальник СІЗО у своєму листі № 339 від 09.01.2013 року перебіг подій суттєво викривив. Спотоворено і час події, і її серйозність. Більше того, абсолютно відсутня інформація про осіб, які понесли відповідальність за те, що коридорами СІЗО ходять ув'язнені з окропом та обливають ним інших в'язнів.

Заяву М., написану ним 09.01.2013 року з викладенням версії, що начебто це він сам опікся через власну необережність, треба оцінювати критично: будь-яка особа, яка перебуває під контролем адміністрації місця позбавлення волі є залежною і з огляду на свою безпеку напише те, що від неї вимагатимуть.

"Донецький Меморіал" намагається добитися повторного розслідування події.

74. Соціальний працівник та психолог благодійної

організації "Клуб "Майбутнє" протягом 2012 року провели оцінку потреб і мотиваційної сфери засуджених з Приазовської ВК-107 і Маріупольського виправного центру № 138. З'ясовано, що 100% опитаних не в змозі оцінити можливості і особисту перспективу подальшого життя після звільнення, особливо це стосується юридичних та організаційних аспектів (реєстрація за місцем мешкання, пошук роботи та місця проживання тощо).

Серед засуджених, що мають позитивний ВІЛ-статус, панує міфологізована думка, що держава та спільнота повністю беруть на себе функції підтримки та вирішення всіх життєвих труднощів ЛЖВ; 100% опитаних вважають, що мають безумовні привілеї у наданні безоплатної

медичної допомоги та інших послуг, безоплатного житла і т.д.; майже всі вони помилково думають, що мають безумовне право на УДЗ у зв'язку зі станом здоров'я. Найбільш помітною ця тенденція до відмови від власної відповідальності за своє життя та здоров'я стає в осередку людей, що не тільки інфіковані ВІЛ, але хворіють на туберкульоз чи хворіли раніше.

Можна зробити такі висновки:

- робота з засудженими потребує подальшого роз'яснення їх власної ролі у формуванні соціально прийнятної поведінки, у відстоюванні громадянських прав і свобод.
- потрібна подальша корекція помилкових уявлень щодо привілеїв у ВІЛ-інфікованих.

## ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ

75. Поширеність жорстокого поводження в установах виконання покарань значно менша, ніж у відділках міліції. Проте якщо взяти до уваги, що адміністрація установ часто приховує випадки умисного жорстокого поводження з ув'язненими, в тому числі випадки побиття, реальний рівень застосування жорстокого поводження визначити складно.

За даними Уряду, за порушення законодавства притягується до відповідальності декілька сот правоохоронців. Але враховуючи, що зазвичай дуже складно довести провину працівника, а також часто небажання органів влади серйозно перевіряти повідомлення про порушення персоналу, наведені Урядом дані є тільки дуже невеликою частиною порушень, що насправді відбуваються. Якщо за оцінками правозахисників щороку в міліції піддається насильству до 600-700 тис. осіб, а в 2011 році в підрозділах МВС померло, за даними правозахисників понад 50 осіб (за офіційними даними - 21 особа), то декілька сот притягнутих до відповідальності осіб на рік не складають і 0,1% від числа випадків насильства. Це свідчить про дуже серйозні проблеми у якості кадрового складу установ виконання покарань.

76. В КВС відсутня тенденція до зменшення рівня застосування насильства. Часто погане поводження виникає через неналежні побутові умови перебування в'язнів.

Чимало установ, особливо СІЗО, де умови тримання дуже погані, на особу в камері може припадати 1 кв. м та навіть менше. У Дніпропетровській ВК-89 зі слів родичів в'язнів, в блоці, де утримуються довічно ув'язнені, влітку під час спеки в камерах неймовірно душно, дихати неможливо, вентилятори заборонені, а вікна не відчиняються.

Навіть Уряд у своїй Доповіді до УПО підтверджує, що умови тримання затриманих тільки у 29% кімнат для доставлених та затриманих відповідають рекомендаціям ЄСКЗК.

Уряд також визнає, що "проблема катування та неналежного поводження залишається однією з найгостріших". Ці зізнання вельми показові у контексті того, що за рік до відомства надходить лише дві-три скарги засуджених, які підтверджуються. І чомусь, попри гостроту проблеми неналежного поводження, засуджені не бажають скаржитись на це "неналежне поводження".

77. Незалежні інспекції не здійснюються, громадськості дуже важко потрапити до в'язниці для перевірки конфліктних ситуацій. Коли під час надзвичайних подій у ДВК-89 на початку липня 2011 р. представник правозахисної організації намагався потрапити до в'язнів, які начебто були побиті, і отримав згоду на візит Генпрокуратури, тим не менше адміністрація не дозволила йому побачитись із в'язнями та пересвідчитись, в якому стані

вони перебувають. Спостережні комісії фактично не діють і не здійснюють контроль за дотриманням прав в'язнів.

Попри створення Комісії з питань попередження катувань її компетенція вельми обмежена, фактично її члени не можуть відвідувати місця ув'язнення та спілкуватися з потенційними жертвами катувань, бо не отримали навіть посвідчень, що надає чиновникам привід їх нікуди не пускати.

78. Одним з неймовірно жаклих став випадок зі слідчо-заарештованою К., наведений у статті Є.Захарова "Немовля - жертва нелюдяного поводження", оприлюднений 29 листопада 2012 р. (<http://www.radiosvoboda.org/content/article/24784271.html>). У статті повідомляється:

"У середині січня 2012 року працівники міліції доставили із помешкання до одного із райвідділів МВС молоду жінку К., яка була на п'ятому місяці вагітності. Один із працівників міліції побив її, розбивши обличчя об раковину в туалеті, і судово-медичною експертизою було зафіксовано тілесні ушкодження на обличчі та ногах дівчини. Вона зателефонувала своїй матері, яка, в свою чергу, повідомила про цей випадок до прокуратури. Працівники прокуратури приїхали до райвідділу для перевірки обставин події, наразі вилучили закривавлену кофту К. У той же день К. була затримана слідчим за підозрою у вчиненні групового розбійного нападу, та її було доставлено до ізолятора тимчасового тримання. На третю добу суд постановив взяти її під варту, і її було переведено до слідчого ізолятора.

В СІЗО її помістили у загальну переповнену камеру, де утримувалося 30 жінок, які із-за нестачі ліжок спали або по черзі, або вдвох в одному ліжку, а часом і на підлозі. К. спала вдвох з однією з інших ув'язнених. Приблизно на восьмому місяці вагітності К. перевели до камери, в якій, крім неї, була ще одна вагітна ВІЛ-інфікована жінка та неповнолітня дівчина.

Коли почалися пологи, К. доставили конвоєм до пологового будинку. Спочатку три жінки-конвоїри прикували К. наручниками до ліжка за руки і ноги, але потім на її прохання звільнили руки і ноги. Пологи були важкими, тривали сім годин, в К. були розриви, тому їй було накладено шви. Знеболювали тільки ношпою, яку передала мати К. Конвоїри були присутніми при пологах і, за словами К., утримували її за руки та ноги в пологовому кріслі, а коли вона сильно кричала, затуляли їй рота.

79. Жінка народила хлопчика С., і її перевели до окремої палати. В палаті жінки-конвоїри одразу знову пристебнули їй руки та ноги наручниками до ліжка та лягли спати. Коли К. треба було годувати дитину, вона будила конвоїрів і вони звільнювали їй руки. Незважаючи на висновки лікарів про необхідність залишити її в пологовому будинку до загоєння ран, на вимогу СІЗО на третю добу її

виписали. Перед випискою К. водили на флюорографію в наручниках на руках і ногах у лікарню в сусідньому будинку поруч із пологовим будинком, на очах у перехожих та відвідувачів лікарні. При цьому К. була у стані, коли навіть найменший крок завдавав їй сильного болю.

В камері була висока вологість, на стінах і підлозі грибок, погане штучне освітлення, відсутня гаряча вода, холодну подавали час від часу. В камері була електрична плитка в несправному стані, при користуванні якою відбувалися чутливі удари електричним струмом. Для того, щоб помити немовлят, жінки просили охорону принести у відрі гарячу воду. Коли їм відмовляли, доводилося користуватися несправною електроплиткою. Прогулянки із дитиною надавалися по одному разу на день, вони були вкрай короткими (зазвичай, до 20 хвилин) і проводилися, за рідким винятком, у так званій "ямі" - малесенькому дворику із бетонними стінами, забрудненими людськими випорожненнями, з дахом у вигляді металевої сітки та вартовим зверху. Спеціальне харчування, передбачене для матерів, які годують немовлят власним молоком, на практиці полягало у стакані рідини білого кольору, яка була дуже далекою від молока, та маленького шматочку речовини, яка мала би бути маслом.

При доставлянні К. разом з малюком до суду їй зранку давали стакан чаю і трішки хліба. Наразі сухий харчовий пайок, передбачений законодавством, їй в суді не надавався, а обід і вечерю в СІЗО К. пропускала, отже, в день судового засідання вона майже не отримувала харчування від СІЗО.

К. звернулася до суду з клопотанням про обстеження її сина і забезпечення регулярного спостереження педіатра, забезпечення належних умов для утримання її та дитини, відповідне харчування її як матері-годувальниці, про медичне обстеження її однокамерників на предмет наявності інфекційних захворювань. Суд відмовив у задоволенні цього клопотання, пославшись на наявність у

матеріалах справи довідки лікаря про нещодавній огляд дитини, згідно з якою стан хлопчика задовільний, і він може утримуватися в СІЗО. К. стверджувала, що ніякі лікарі хлопчика в СІЗО не оглядали, окрім огляду одразу після пологів.

За даними цієї лікарні, за чотири місяці педіатр відвідав його лише один раз, після перевезення з пологового будинку. Натомість у відповіді на запит адвоката СІЗО стверджував, що лікар-педіатр відвідував дитину щомісяця.

У відповідь на запит адвоката, СІЗО надіслав заяву К., в якій йдеться про добрі умови тримання в СІЗО, пологовому будинку та надану належну медичну допомогу. До відповіді додавалися фотографії чудових камери та дворика для прогулянок матерів із дітьми. Як повідомила К., такий дворик дійсно існує в СІЗО, але прогулянок її та іншої жінки з дитиною в ньому майже не було.

Правозахисники направили заяву про порушення Україною статті 3 Європейської конвенції щодо неналежних умов тримання мати з дитиною в СІЗО".

80. Засуджені іноді вдаються до радикальних форм протесту, таких як голодування. Реакція адміністрації установ буває доволі жорстокою.

Так, повідомлялося, що "засуджений Д. в ДВК-89 13-го вересня оголосив голодування на знак протесту проти, як на його погляд, несправедливого рішення суду, який відмовив в умовно-достроковому звільненні. Після цього Д. перевели до санітарної частини установи, де його 14-го вересня жорстоко побили засуджені - старшина медичної частини і старшина першого відділення, зі слів засудженого за розпорядженням першого заступника установи Б., а також викинули його речі з санчастини, наголосивши на тому, що нехай він голодує, де йому заманеться. Д. продовжує голодування і має тілесні ушкодження" (<http://khpg.org/index.php?id=1347976852>).

## ПОДАННЯ СКАРГ

81. У в'язничній системі країни відсутній механізм подання та розгляду скарг. За останні роки позитивних змін в цій сфері абсолютно немає. Як відмічалось у попередніх щорічних Доповідях "Донецького Меморіалу", скарги на адміністрацію установ не виходять за межі установ, бо всі листи обов'язково переглядаються, ув'язненим не може перевірити, чи відправлений фактично його лист. Скарги піддаються утискам та навіть покаранням за скарги. Розслідування вкрай формальні і мають на меті убезпечити порушників з адміністрації установ. Не передбачена законом конфіденційність листування з судом, та навіть щодо інших структур, щодо яких вона передбачена (Уповноважений з прав людини, Європейський Суд) - вона не дотримується. Як результат - офіційно повна відсутність скарг на адміністрацію установ. За даними самої пенітенціарної служби з поданих до неї скарг на рік підтверджується 2-3. А в 2012 році немає жодної підтвердженої скарги з 197 отриманих центральним офісом відомства. Наявність певних норм у Законі щодо листування жодним чином не означає, що на практиці ці норми дотримуються.

Ув'язнені можуть скаржитись прокурорам, але ті часто або не реагують на скарги, або імітують їх перевірку. Фактично порушники закону з боку персоналу установ зазвичай уникають відповідальності.

82. Ситуація зберігається значною мірою через відсутність незалежного інспектування (громадського контролю) дотримання прав людини в діяльності установ кримінально-виконавчої системи. На даний час всі можливі перевірки установ системи мають здійснювати або представники самого відомства, або споріднені правоохоронні структури, такі як прокуратура. Тільки наприкінці 2012 року внесені зміни до Закону України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини", які спрямовані на створення національного превентивного механізму (див. п. 9.3 даної Доповіді).

Потребу в незалежних інспекціях та в громадському контролі відомство визнає, декларує певні кроки, але фактично нічого не робить для впровадження своїх правильних декларацій та взагалі бодай будь-яких систематичних змін. Неможливість подати скаргу спричиняє порушення низки прав, з приводу яких засуджені не можуть вирішити свої проблеми і скаржаться. Вони не можуть за захистом прав звернутися й до суду - як через відсутність правової допомоги та доступу до адвокатів, так і через повну підконтрольність адміністрації листування з судом. Скарги, відправлені неофіційним шляхом, зазвичай не розглядаються по суті.

## ПРАЦЯ

83. Робота є важливою складовою життя у в'язниці. Виробництво Державної пенітенціарної служби України представлене 115 промисловими, 12 сільськогосподарськими підприємствами установ виконання покарань та 168 майстернями.

Загалом по установах пенітенціарної служби станом на 01.07.2012 з 118909 засуджених осіб число працездатних складає 74 327 осіб. Попри обов'язковість праці, в тюрмах до праці залучені 31 254 особи - 26,3% від числа всіх засуджених (від числа працездатних це складає 42%), тоді як по всіх жіночих колоніях цей відсоток складає 69% (лист ДПС від 17.07.2012).

84. Нерідко факт роботи адміністрацією не оформлюється, що часом породжує конфлікти. Заробітна платня часто вельми низька, іноді на місяць 100-200 грн., з яких у розпорядженні засудженого залишається 15-25 грн.

Відомі випадки, коли за місяць роботи засуджений за 27 виходів на роботу заробив 15,18 грн., а після відрахувань на особовий рахунок йому зараховано за місяць праці 2 грн. 28 коп.

Є повідомлення про роботу по 12 годин та навіть у дві зміни, але офіційно це часто не фіксується, і влада може заперечувати такі порушення у сфері праці.

Ситуація із наявністю роботи у в'язницях не покращується, навіть навпаки. Засуджені часто працюють за мізерну платню або взагалі без оплати. Фактично в колоніях використовується безоплатна праця засуджених, яка має ознаки рабської. Часом адміністрація установ пропонує засудженим за певні преференції для засудженого, наприклад, за обіцянку надати умовно-дострокове звільнення), письмово погодитись працювати без оплати.

Держава не стимулює розвиток виробництва у в'язницях. Зміни до Закону "Про застосування амністії в Україні", які стали чинними з 1.01.2012 року, передбачають, що при амністії зможуть бути амністовані тільки ті, хто не матиме заборгованості по виконавчим листам, а отже наступні амністії будуть вкрай малочисельні.

Крім того, існує низка положень Законів, які порушують і права в'язнів, і Конституцію України. Вже відмічалося, що засуджені позбавлені соціального страхування на відміну від вільних людей і за їх роботу не сплачуються внески до Пенсійного фонду, як це робиться щодо всіх працюючих осіб на волі. І аби час роботи в тюрмі був зарахований при обчисленні пенсії за віком людина має самостійно сплатити внески до Пенсійного фонду на розмір зароблених в ув'язненні коштів.

(Доповідь -2010, п. 30):

І друге - якщо людина отримує право на пенсію під час відбукання покарання - за віком чи по інвалідності - пенсія не буде нараховуватись, доки людина не звільниться. Це теж дискримінація, така ситуація не передбачена пенсійним законодавством, але міститься в нормах Кримінально-виконавчого кодексу. Детальніше див. пп. 44-46 даної Доповіді

Ситуація існує через намагання держави економити на всьому, в тому числі на в'язнях, навіть якщо через економію порушуються закони та Конституція країни. Ці проблеми владі відомі, але жодного разу відповідальні високопосадовці держави публічно не визнали наявності цих порушень як проблем, які потрібно вирішувати.

## ІНСПЕКЦІЇ ТА ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ

85. Громадський контроль дотримання прав засуджених та ув'язнених, а також діяльності установ виконання покарань досі фактично майже відсутній. Спостережні комісії не стали дієвим механізмом запобігання або бодай розслідування випадків жорстокого поводження з ув'язненими. Після періоду обговорення в 2009-2010 рр. в ДПтСУ ідеї створення нових механізмів громадського контролю у відомстві останні пару років припинились навіть подібні обговорення.

Генеральна прокуратура певний час намагалась залучати ресурси громадських організацій до перевірки дотримання прав людини в установах відомства, про що свідчить наявність Наказу ГПУ № 7гн від 6.04.2011, але ці ініціативи також фактично забуті. Усталена практика "спускати на гальмах" випадки порушень ще надзвичайно поширена.

86. Спостережні комісії (СК) фактично бездіють і не здійснюють контроль за дотриманням прав в'язнів (див. п. 72 Доповіді-2010). Практику діяльності спостережних комісій у Харківській області у 2012 році дослідив експерт Вадим Човган. Він спільно з Харківським обласним благодійним фондом "Парус" звернувся до спостережних комісій області з низкою питань. На підставі отриманих відповідей зроблені певні узагальнення та висовки.

"Загальною є проблема неналежного співвідношення громадськості та представників органів державної влади у складі комісії. Здебільшого кількість представників держави переважає на 1-2 особи.

В певних районах області бракує зацікавлених у участі у роботі СК громадських організацій. Та й ті організації, що входять до СК області, здебільшого далеко не ті, що працюють в пенітенціарній сфері або у сфері реформування кримінальної юстиції. Серед них - профспілки колишніх працівників держорганів, організації ветеранів Великої вітчизняної війни або війни у Афганістані, представники вуличних комітетів, постраждалих від наслідків Чорнобильської катастрофи, духовенства. Включення представників таких організацій до складу СК переважно свідчить про наявність свого роду їх "некомплекту".

Одним із виходів із ситуації неналежного співвідношення держави та громадянського суспільства у складі комісії може бути звичайне скорочення кількості членів комісії, які представляють державу.

Тим не менш окремі СК, як свідчить практика, навіть, маючи переважну кількість працівників держорганів, відмовляють бажаним представникам громадськості у включенні до складу комісії.

Трапляється, що члени комісій не знайомі між собою і навіть не мають контактних даних своїх колег по СК. Це, у свою чергу, може унеможливити організацію оперативних групових візитів до установ виконання покарань у разі необхідності.

У більшості установ області відсутні у відкритому доступі контакти членів комісії, відсутні у такому доступі також й адреси СК. Це вплинуло на те, що засуджені мало що знають про СК. Переважна більшість засуджених на

запитання чи чули вони що-небудь про спостережні комісії, кажуть, що ні. Наприклад, окремі засуджені Темнівської ВК №100 вказували, що у їхній установі з'явилась одна дошка із контактними даними СК рік тому, коли вони її виготовили та вивісили перед самим приїздом комісії для того, щоб відзвітувати перед комісією, яку, до речі, зі слів засуджених, вони бачили на території колонії лише один раз.

87. Приймаючи це до уваги, для налагодження доступу засуджених до правової допомоги СК наполегливо рекомендується УДПтСУ в Харківській та інших областях, а також самим СК організувати розміщення в доступному місці інформації про СК в приміщеннях кожного відділення соціально-психологічної служби виправних установ. Пропонується, щоб інформація обов'язково містила загальні відомості про функції, права та обов'язки СК і обов'язково контактні дані голови, заступника голови та секретаря комісії, який підконтрольна установа, а також обласної спостережної комісії. За згодою членів комісії варто було б вказати у інформаційних матеріалах і їх контактні дані, щоб кожен із засуджених за бажанням міг звернутись безпосередньо до того чи іншого члена комісії особисто.

Ще однією проблемою, на думку авторів дослідження, є те, що в жодній із комісій немає голови, заступника голови чи секретаря, які були б представниками громадськості. Причиною цього є те, що голову та секретаря СК у відповідності до Положення обирає орган, який сформував СК. Безумовно, це може ставити в залежність від волі органу державної влади всю діяльність СК, а також ставати перешкодою для реалізації справжніх правозахисних ініціатив представників громадськості. На переконання авторів, таку практику формування складу комісій слід змінювати, адже не важко згодатись, що фактично головою комісії апіорі стає представник держави, який зовсім не зацікавлений у бурхливій діяльності комісії, адже бурхлива діяльність окремих членів комісії - додатковий "головний біль" самого голови. Через це представникам громадськості доводиться бути в ролі "прохачів" перед головою комісії щоразу, коли з'являється бажання реалізувати ту чи іншу ініціативу, адже він - це посадова особа, здебільшого зайнята зовсім іншими справами, ніж дотримання прав засуджених, і навіть зустрітись з ним час від часу може скласти проблему. Ілюстрацією цього прикладу є власний досвід вирішення окремих питань як члена обласної СК, який згадувався раніше.

88. Як один із надзвичайно перспективних варіантів розв'язання проблеми неактивності діяльності СК є призначення оплачуваної несуміщеної з іншими посади голови СК. Це б додало мотивації і ефективності, а також систематичності діяльності СК. Проте, як відомо, сьогодні така перспектива реформування діяльності СК не розглядається, хоча вона могла б стати своєрідною альтернативою у пенітенціарній сфері "сумно славногозвісному" ОМБУДСМАНу+. Думається, що така альтернатива більш вірогідно могла б стати ефективним механізмом захисту прав засуджених, які відбувають покарання.

Резюмуючи, можна зазначити, що тільки належна організація роботи СК, її членів, а також, безумовно, контроль з боку громадянського суспільства за самими СК може вилитись у ефективну та неімітовану роботу поки що єдиного органу, який у відповідності до чинного законодавства здійснює контроль за дотриманням прав засуджених".

89. Найбільш позитивний приклад ефективної роботи спостережної комісії має Чернігів.

В СК при Донецькій ОДА в 2010 році потайки було виключено заступника голови - представника правозахисної організації. Після цього комісія не працювала май-

же 9 місяців. Низка ключових організаційних рішень комісії приймалася без відома голови та членів комісії її секретарем та працівниками ОДА, причетними до організації роботи комісії. Натомість завдяки участі громадських організацій обласна спостережна комісія стала помітно активнішою.

Важлива ініціатива була реалізована нею у 2012 році: місцеві спостережні комісії в Донецькій області здійснили моніторингові візити до всіх 20 установ області з написанням звітів та представленням їх керівництву управління пенітенціарної служби для належного реагування. Візити здійснювалися за попередньою домовленістю з обласним управлінням пенітенціарної служби. Ця ініціатива схожа з механізмом контролю, який впроваджується НПМ у варіанті "Омбудсмен +".

90. З обранням у квітні 2012 р. нового Уповноваженого з прав людини стали більш регулярними візити працівників офісу до місць позбавлення волі. Наприкінці року був оприлюднений звіт департаменту з питань реалізації національного превентивного механізму. Представники департаменту у червні-жовтні 2012 року відвідали 23 установи пенітенціарної служби та відмітили низку типових порушень прав людини в діяльності цієї служби.

Натомість "Донецький Меморіал", вітаючи сам факт такої роботи та оприлюднення її результатів, направив Уповноваженому листа з низкою зауважень. В ньому, зокрема, йдеться:

"З визначеними авторами складання звіту порушеннями можна погодитись, адже названі проблеми доволі поширені. Проте... в діяльності установ виконання покарань чимало проблем, які впливають на рівень дотримання прав людини. Будь-який їх перелік завжди буде не повний. Серед них є суттєві і масові, а є менш поширені.

При ознайомленні зі Звітом кидається в око, що якщо умовно поділити зауваження на ті, що стосуються "*приміщень*" та на ті, що стосуються "*людей*", виявиться, що всі названі у Звіті проблеми установ пенітенціарної служби стосуються "*приміщень*" (вологість, освітлення, системи теплопостачання, санвузли тощо). Це особливо помітно у порівнянні з переліком зауважень щодо установ МВС, в яких 12 з 24 - про "*людей*" (наприклад, несвоєчасне та неякісне харчування осіб в ІТТ або несвоєчасне виведення на прогулянки таких осіб)".

Серед проблем, які в Звіті не відзначені, - "майже повна відсутність механізму подання скарг (а для установ МВС є аналогічне зауваження - неналежне ведення книг скарг...). Це якість харчування, доступ до медичних послуг, це важка ситуація з процедурою прийому передач до СІЗО тощо. А ще є рівень знань персоналом міжнародних документів та стандартів.

Оприлюднений звіт у частині перевірки установ кримінально-виконавчої системи надто приблизно відображає реальні проблеми та не містить інформації про значну кількість важливих чинників, які впливають на рівень дотримання прав ув'язнених. Варто помітно підвищувати рівень перевірок умов тримання ув'язнених".

91. Наприкінці 2011 була створена Президентом Комісія з питань попередження катувань. Її члени спромоглися зібратися один раз, активність більшості з них обмежилась головним чином дискусіями про те, яким має бути Регламент роботи Комісії, який так і не було ухвалено, хто має бути модератором розсилки, якого так і не було обрано, які мають бути підкомісії, які так остаточно і не визначили, та яким чином ми маємо голосувати у розсилці.

Та й компетенція Комісії була вельми обмежена, фактично її члени не могли відвідувати місця ув'язнення та спілкуватися з потенційними жертвами катувань, не отримали навіть посвідчень, що надавало чиновникам

привід нікуди не пускати тих з членів Комісії, хто намагався щось зробити саме як член Комісії.

92. Через півроку член Комісії, представник "Донецького Меморіалу" звернувся до колег по Комісії з листом, яким повідомив про вихід з її складу. У цьому листі відмічалося, зокрема:

"Весь цей хаос, безструктурність та безтолковість нашого спілкування виглядали дуже жалюгідно.

Той факт, що члени Комісії мали обмежені повноваження відвідувати місця несвободи, не мали посвідчень, не впливає на результат - щоб надати пропозиції змін до законів, посвідчення члена Комісії не обов'язкове.

...Вистачило лишень чуток про те, що Президент піде іншим шляхом у подоланні катувань та скоро запропонує ухвалити Закон, таких чуток вистачило, аби члени Комісії, навіть ті, що проявляли активність, поспішили її поховати.

Прикро, що Комісія як орган виявилась імпотентом. Набагато тривожнішим для мене є розуміння того, що коли буде ухвалений закон, спрямований на боротьбу з катуваннями, то реалізовувати його будуть... Хто? Правильно! Дехто з членів нашої Комісії! Зі своїми амбіціями та кар'єрними розрахунками, зі своїми уявленнями про демократичні процедури та рівнем відповідальності за

свою діяльність чи бездіяльність."

Сам Президент не виявляв будь-якої зацікавленості у роботі Комісії, і вона фактично була декорацією. Восени своїм Указом Президент розпустив Комісію.

93. Згідно внесених у жовтні 2012 року змін до Закону України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини", на Уповноваженого покладаються функції національного превентивного механізму відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань.

Варто відзначити, що цими змінами також передбачено, що "представники громадських організацій, експерти, учені та фахівці, залучені Уповноваженим на договірних засадах до виконання функцій національного превентивного механізму, відвідують на підставі окремого письмового доручення Уповноваженого місця... (несвободи) та можуть опитувати осіб, які перебувають у таких місцях, з метою отримання інформації стосовно поводження з цими особами та щодо умов їх тримання". В секретаріаті Уповноваженого утворюється окремий структурний підрозділ з питань недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання.

Реалізація цих законодавчих нововведень можна очікувати тільки в наступному році.

## КОНКРЕТНІ ВИПАДКИ

94. В ЗМІ регулярно з'являються повідомлення про надзвичайні події в установах виконання покарань. Так, у березні 2012 р. повідомлялося:

"в колонії №89 продовжується практика масового побиття, знущання і залякування людей озброєними бійцями в масках, а Дніпропетровська спеціалізована прокуратура, не зважаючи на очевидні ознаки тілесних ушкоджень дев'ятнадцяти осіб внаслідок побиття, наполегливо заперечує факти катувань.

Сьогодні, 10 березня, з інформації, що потрапила до нас з колонії № 89, засуджені, хворі на туберкульоз, вже п'ятий день голодують. П'ятий день хворі люди вимагають від керівництва установи покращення умов утримання, належного лікування і харчування. Засуджені розповсюдили відеозвернення з метою привернути увагу до своїх проблем, демонструють жахливі умови утримання, а також скаржаться на відсутність лікування і належного харчування хворих на туберкульоз. Також нарікають, що керівництво установи чинить тиск на засуджених, які вимагають реалізації своїх законних прав і свобод. Стверджують, що в якості тиску на засуджених адміністрація закладу поміщає здорових людей разом з хворими на активну форму туберкульозу. В установі, яку очолює О. Кокотеев, на теперішній час (10.03.2012) продовжують голодувати з вимогою покращити умови тримання, лікування і харчування в туберкульозній лікарні засуджені К., Х., Б., Р., К. з камери №1, К., Р., Ф., Л., З. - з камери № 2.

Ми сподіваємося на адекватну реакцію з боку прокуратури щодо з'ясування обставин події, причин і наслідків, що змусили засуджених вдатися до крайніх заходів на захист своїх інтересів" (<http://www.khpg.org/index.php?id=1331367285>).

95. Про жахливі події, які, між іншим, не мають незалежного підтвердження, йдеться у повідомленні про СІЗО в Одесі: "В одесском следственном изоляторе № 21 существует накопитель. Это три-четыре небольших помещения, куда свозят обвиняемых после суда. Как правило, они там находятся час-два, потом их "подымают в хаты".

Вчера заключенных привезли в обед. Они находились в тесном помещении более 6 часов, начали стучать, просили поднять их в камеры. Там было около ста человек. В помещении нет окон, некоторые (двое точно) упали в обморок. Температура и духота в помещении таковы, что у заключенных вполне может быть инфаркт, тем более на фоне стресса. Длительное удерживание в накопителе - один из способов давления и ломки заключенных, плюс тюремщикам бывает просто лень.

Начальник СИЗО Юрий Р. был раздражен стуком. По слухам, около 21.30 он вошел в накопитель вместе с дежурным врачом и начал вытягивать заключенных по одному и избивать. Сильно пострадали около 12 человек.

Во время избивания заключенных пытались ставить на колени. В тюремном менталитете это означает подчиниться администрации, фактически приговор.

Недавно в СИЗО заключенный умирал четыре часа, просил помощи. В конце пришел врач с пустым чемоданом и засвидетельствовал смерть" (<http://hrabro.com/11125>).

96. Не обходять протести в'язнів і жіночі установи. В жіночій колонії в Одесі "одиннадцать женщин - заключенных одесской женской исправительной колонии №74 - пытались порезать себе вены из-за конфликта с администрацией тюрьмы. Об этом со ссылкой на газету "Сегодня" (одесский выпуск) сообщает Интерфакс-Украина. ЧП в колонии случилось еще 5 июня, но информация о нем поступила позже. Вместе с тем, издание отмечает, что только трем из одиннадцати женщин пришлось накладывать швы, остальным хватило зеленки.

Кроме того, в комментарии для газеты начальник колонии Ольга Каракай сообщила, что причины для массового членовредительства были, большей частью, надуманные.

Серьезных ран никто себе не нанес. Трех женщинам наложили швы на руки в нашей санчасти, остальным восьмью, которые, видимо, так повели себя из солидарности, просто помазали царапины зеленкой, - сказала

О.Каракай. - Три осужденных, которые пострадали больше всего, ранее неоднократно пытались стать неформальными лидерами в колонии. Одна из них, заняв должность выпускающего контролера на производстве, неоднократно била других осужденных за "плохую работу". Остальные две просто не хотели придерживаться режима и условий содержания".

Помимо требований смягчить режим бунтовщицы настаивали на снятии карантина с детсада, где находятся дети осужденных (из-за карантина летом заключенных не пускали к малышам). Но на это администрация не пошла: детям могли занести опасную инфекцию из зоны. При этом, по словам О.Каракай, ни у одной из 11-ти преставивших не было детей в садике при колонии.

После бунта зачинщиц перевели в другие колонии. Еще восемь осужденных получили по 10 суток в дисциплинарном изоляторе" (<http://polemika.com.ua/news-100757.html#title>).

97. Трапляються і трагічні випадки. "В ночь с субботы на воскресенье в исправительно-трудовой колонии № 53, которая расположена в поселке Ольшанское Николаевской области, зафиксировано массовое отравление заключенных. Количество пострадавших точно не известно, по предварительным данным их несколько десятков.

Как установили корреспонденты "Новостей-N", в результате отравления четыре человека уже скончались: один в самой колонии, один в "скорой" по дороге в больницу и еще двое заключенных умерли в отделении токсикологии Николаевской больницы скорой медицинской помощи. В настоящее время из Ольшанского в Николаев везут еще шестерых пострадавших. Состояние некоторых из них расценивается как тяжелое. По предварительным данным, все пострадавшие отравились суррогатом алкоголя - об этом "Новостям-N" сообщили источник в колонии" (<http://novosti-n.mk.ua/news/read/41603.html>).

## ВЗАЄМОДІЯ З НУО

98. Як відмічалося й у попередніх Доповідях, взаємодія з громадськістю, в першу чергу, з неурядовими організаціями, обмежується лише питаннями матеріальної допомоги системі та окремих послуг засудженим правового та консультативного характеру. Не використовуються можливості та ресурси громадських організацій й для вирішення актуальних питань, як от лобювання змін до законодавства або навчання правам людини із залученням міжнародних експертів. Нинішнє керівництво, як і його попередники, вбачають у громадських організаціях в кращому випадку тільки своїх "помічників", але аж ніяк не партнерів.

На словах відомство за співпрацю з громадськістю, але нерідко заплющує очі на ініціативи та пропозиції таких організацій. Досі керівництво відомства не усвідомило, що громадські організації - величезний ресурс у ресоціалізації ув'язнених. В цьому, як і в інших питаннях, декларації та запевнення відомства далекі від практики та конкретних дій.

99. Разом з тим, число неурядових організацій, чия активність стосується сфери кримінально-виконавчої системи, зростає, але здебільшого їх активність спрямована на надання допомоги в'язням, іноді - персоналу установ. Громадських організацій, які б обстоювали порушені права засуджених - одиниці. Ще менше тих, які звертають увагу на проблеми персоналу установ. Практично відсутні організації, які переймаються проблемами жертв злочинів.

У Доповіді-2011 (пп. 83-109) вдалося акумулювати інформацію про різноманітність активності громадських організацій в сфері співпраці з установами виконання покарань. Деякі з них надали інформацію і до даної Доповіді.

100. **Благодійною організацією "Клуб "Майбутнє"**, м. Маріуполь, протягом 2012 року проводилась робота за напрямком "Догляд і підтримка ВІЛ-позитивних ув'язнених у виправних закладах" в Приазовській виправній колонії № 107, Маріупольському виправному центрі №138 та Маріупольському слідчому ізоляторі та по напрямку "Діяльність з профілактики ВІЛ у пенітенціарних закладах" в Приазовській виправній колонії №107 та Маріупольському слідчому ізоляторі, в рамках проекту "Майбутнє має бути у кожного 2012" за фінансової підтримки ВБО "Всеукраїнська мережа ЛЖВ".

"Клуб "Майбутнє" надавав засудженим інформаційну допомогу, медико-соціальні та юридично-правові послуги, організація сприяла проведенню у 2012 році низки заходів в місцях позбавлення волі.

6 березня в Приазовській ВК-107 відбулася театральна вистава, присвячена Міжнародному жіночому Дню. 20 травня 2012 року в загальноміській акції до Дня пам'яті людей, померлих від СНІДу, взяли участь волонтери Маріупольського виправного центру № 138. До Дня Незалежності в Приазовській ВК-107 було організовано і проведено волейбольний турнір серед засуджених та спеціалістів-співробітників Центра Соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Маріупольської міської ради.

01 грудня 2012 року, у рамках Всесвітнього дня солідарності з ВІЛ - інфікованими людьми, в м. Маріуполі за ініціативою БО "Клуб "Майбутнє" була проведена фотовиставка та зустріч соціально спрямованої молоді, яка не є байдужою до проблем ВІЛ - інфікованих. Вперше в м. Маріуполі спільноти, уразливі до ВІЛ, спільно провели акцію та представили свої роботи на виставці.

28 грудня 2012 року у ПВК № 107 було проведено масовий культурний захід силами волонтерів організації та активістів колонії, який присвячений Новому року. Засуджені поставили мюзикл "За двома зайцями".

Протягом 2012 року представники БО "Клуб "Майбутнє" брали участь у тренінгах та семінарах, підвищуючи обізнаність та кваліфікацію щодо правозахисної діяльності. 22-27 липня 2012 року голова правління О.Р. Гатятуллін взяв участь у 19-й міжнародній конференції зі СНІДу у м. Вашингтон в складі делегації ВБО "Всеукраїнська мережа ЛЖВ".

Натомість фактів порушень прав людини у кримінально-виконавчій системі (як засуджених, так і персоналу установ виконання покарань) не виявлено.

В червні 2012 року БО "Клуб "Майбутнє" було видано інформаційний бюлетень "Територія плюс" (тираж 300 екз.)

На думку членів організації, у 2012 році дотримання прав людини у кримінально-виконавчій системі залишало бажати кращого: держава виділяла недостатньо коштів на лікування засуджених, утримання, харчування, на отримання правової допомоги. В деяких випадках засуджені особи не могли реалізувати свої громадянські права та свободи. Зокрема, не завжди є можливість

організувати гідну організацію надання медичних послуг через відсутність кваліфікаційних кадрів, мед. препаратів, що спричиняє обмеженість надання медичної допомоги своєчасно та належним чином.

**101. Жіночий соціальний еколого-правовий центр**, Артемівськ, уклав угоду з Артемівським слідчим ізолятором про спільну діяльність. "Договор включає в себе організацію консультацій для невершеннолетних и женщин по психологическим и правовым вопросам, проведение тренингов, организацию культурно-массовых мероприятий.

Если с начала деятельности организации правовая деятельность сводилась только к правовым лекциям, которые организовывались через радиопередачу в СИЗО (которая была организована благодаря проекту еще в 2001 году), то сейчас, благодаря содействию администрации учреждения, стало возможным консультирование женщин и подростков специалистами организации при встречах.

Специалистами организации предоставляются консультации для молодежи и женщин по правовым вопросам, связанным с получением образования, разводом, опекой над детьми, трудоустройством после освобождения, получением социальных пособий, вступлением в наследство, жильем, по правовым вопросам, связанным с проблемами насилия в семье, медицинского обслуживания.

Ежегодно такие услуги получают около 50 человек из категории женщин и молодежи.

Специалистами организации разработаны специальные программы реабилитации заключенных женщин, в основу которых положены авторские методики психологов Центра. Разработаны тренинги по технике поиска работы, развитию коммуникативных качеств, уверенности в себе, подготовлен 40-часовой теоретический курс для женщин, освобождающихся из мест заключения. Организацией были подготовлены 10 аудиокассет с записью лекций и консультаций психолога и юриста для трансляции по внутренней радиопередаче в следственном изоляторе. Следующий проект, реализованный нашей организацией, - это проект "Тренинговая программа для осужденных женщин с высшим образованием".

**102. Центр правових та політичних досліджень "ДУМА"**, Харків, не полишає своєї активності в Харківській області. 10 грудня в управлінні ДПТС України в Харківській області пройшли заняття зі службової підготовки, присвячені Міжнародному дню права. До участі у заході були запрошені заступник голови обласної спостережної комісії, юрист-координатор проектів Української секції Міжнародного товариства прав людини Григорій Мар'яновський та член Громадської ради при управлінні ДПТС України в Харківській області, Голова Центру правових та політичних досліджень "ДУМА" Юрій Чумак.

Під час заняття, у рамках Міжнародного фестивалю документального кіно про права людини DOCUDAYS UA був продемонстрований короткометражний фільм "Нові герої", присвячений роботі правозахисних організацій".

**103. Місія громадської організації "Територія успіху"**, Кіровоград - сприяння розбудові громадянського суспільства, сприяння побудові на теренах України правової держави, соціальний, правовий захист громадян, надання громадянам необхідних знань, умінь та навичок для захисту власних прав та інтересів, створення умов для всебічного розвитку особистості, незалежно від приналежності до певних гендерно - вікових та соціальних груп.

З 2011 року при організації працює ресурсний центр для осіб, які знаходяться в місцях позбавлення волі і

звільнилися з установ виконання покарань. Цей центр надає консультативні послуги: допомагає отримати/розшукати/відновити документи. Надає інформацію щодо можливості працевлаштуватись, отримати благодійну допомогу, медичну допомогу.

Завдяки співпраці з Управлінням ДПТС України в Кіровоградській області вдвічі зменшилась кількість осіб, які знаходяться в місцях позбавлення волі та не мають паспортів. Протягом 2012 року працівниками ГО "Територія успіху" було надано допомогу в отриманні паспортів 97 особам, що знаходяться в місцях позбавлення волі чи звільнилися з місць позбавлення волі та не мали відповідних документів. Проводиться постійне консультування представників цієї групи населення щодо можливості отримати соціальну, психологічну допомогу. За 2012 рік надано 251 консультацію.

**104. Протягом 2012 року Торезька організація Донецької обласної Ліги ділових та професійних жінок** (далі - ТОДОЛДПЖ) впровадила у роботі із засудженими, які відбувають покарання у Торезькій виправній колонії № 28, тренінг "Молоді люди керують конфліктом".

Тренінгова програма спрямована на адаптацію та ресоціалізацію засуджених. Її метою є допомога учасникам групи:

- відчувати власну відповідальність за своє життя та події, які відбуваються у ньому;
- усвідомити свою позицію в світі інших людей: зрозуміти та проаналізувати свої установки при сприйнятті оточуючих;
- навчитись навичкам саморегуляції емоційних станів: оволодіти засобами вираження своїх емоцій, як позитивних, так і негативних;
- розвивати у собі комунікативні навички взаємодії з іншими людьми.

Протягом року представники організації провели 20 занять. Крім того, надавали індивідуальні консультації юридично-правового, соціально-педагогічного та психологічного характеру з питань адаптації в установі та підготовки до звільнення, проводили бесіди щодо вирішення внутрішньоособистісних проблем, пов'язаних з психічними процесами (профілактика суїцидальних проявів та намірів, попередження депресивних станів, страхів тощо), надавали інформаційну допомогу у вирішенні певних соціально-економічних питань після звільнення (процедура отримання паспорта, реєстрації, механізм постановки на квартирний облік, до центру зайнятості тощо).

**105. У 2012 році молодіжна громадська організація "Істочник возродження"** ставила за мету вдосконалення механізмів надання соціальної допомоги засудженим до позбавлення волі та особам, засудженим до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, через взаємодію установ виконання покарань та кримінально-виконавчої інспекції з державними установами та неурядовими організаціями і використання інноваційних методів і методик у роботі з цією категорією засуджених.

Задля цього представники організації щотижня проводили в Торезькій виправній колонії № 28 та Торезькому міжміському відділі кримінально-виконавчої інспекції індивідуальні та групові консультації психологічного, соціально-педагогічного, інформаційного та юридично-правового характеру.

Протягом 2012 року представники організації надали понад 800 індивідуальних консультацій 9 неповнолітнім та 110 особам, звільненим від покарання з випробуванням, понад 2000 консультацій 420 засудженим, які відбувають покарання в Торезькій виправній колонії № 28.



Крім того, представники організації в партнерстві з представниками центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді провели 35 групових заходів для засуджених. Це: тренінги впевненої поведінки, групові консультації та інтерактивні дискусії, відео лекторії та бесіди, спрямовані на соціальну адаптацію та ре соціалізацію засуджених.

Двічі представники організації приймали участь у виїзді "мобільної групи", до якої входять представники центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, пенсійного фонду, управління юстиції, центру зайнятості, закладів охорони здоров'я.

Крім того, продовжено корекційну роботу з особами, що вчинили насильство в сім'ї. Цю роботу проводять спеціалісти центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Під час корекційної програми представники організації разом із спеціалістами ЦСССДМ проводять бесіди та групові заняття по формуванню навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій, адекватної самооцінки, розвитку комунікативних навичок, умінь ефективного взаємодії та способу поведінки в сім'ї. Так, протягом 2011 року корекційну програму пройшли 4 особи, засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

106. Протягом 2012 року **МОГМР "Пенітенціарна ініціатива"** працювала у колоніях Миколаївської області, а саме в Ольшанській ВК №53, Вознесенській ВК №72, Казанківській ВК №93 та у слідчому ізоляторі м. Миколаєва.

За цей період із засудженими Миколаївської області було проведено понад 16 інформаційно-просвітницьких заходів, таких як День Толерантності, День Солідарності з людьми, які живуть з ВІЛ/СНІДом та День Пам'яті людей, які померли від СНІДу, загалом на яких були присутні понад 550 засуджених.

У Миколаївському слідчому ізоляторі юристом було проведено понад 10 тренінгових занять для неповнолітніх, які включають в себе теми "Права неповнолітніх", "Профілактика трудового рабства" та "Права засуджених у сфері охорони здоров'я". Також регулярно проводилися індивідуальні консультації юриста. Загалом було охоплено понад 50 неповнолітніх.

З персоналом УВП проводилися навчальні тренінги - семінари за підтримки фонду "Sidaction" (Франція), у яких взяли участь понад 20 співробітників НПО та УВП не тільки Миколаївської області, а ще й з 7 інших областей України. Тема даних тренінгів - "Специфіка роботи з ВІЛ-позитивними засудженими, відторгнутими від загальної маси".

На погляд НООМД "Пенітенціарна ініціатива", порушення прав людини в пенітенціарній сфері має місце, в першу чергу, на законодавчому рівні. Наприклад, стаття 46 Конституції України "Громадяни мають право на соціальний захист", порушується прямим чином, зважаючи на те, що страхування по втраті працездатності або пенсійне не здійснюється взагалі.

В місцях позбавлення волі порушуються ст. 31 (таємниця листування) ст. 43 (право на працю), ст. 32 (збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди) та інші, які гарантують збереження конституційних прав особі в будь-якій життєвій ситуації.

Правила внутрішнього розпорядку не можуть бути вищі за Конституцію і встановлювати чи іші обмеження прав громадян, особливо в умовах СІЗО. З цього приводу доцільно законодавцю прописати окремі права громадян та ступінь їх обмеження в умовах виправної установи та СІЗО.

До організації звернувся засуджений В., який відбуває покарання в Снігурівській ВК № 5, хворий на ТБ. Крім того, у засудженого ампутовані верхні й нижні кінцівки. Ми просили адміністрацію, спостережну комісію розглянути питання про звільнення засудженого відповідно до т. 84 КК України (за хворобою). І хоча Закон допускає таку можливість, в наказі Державного департаменту України з питань виконання покарань від 18.01.2000 р. №3/6 записано, що підставою для подання в суд матеріалів про звільнення в зв'язку із хворобою є "Анатомічні дефекти внаслідок захворювання чи травми в період останнього строку відбування покарання". Ампутація кінцівок засудженому проведена в період після винесення вироку суду, що й допускає Закон.

До організації звернувся громадянин Б., звільнений із Замковецької виправної колонії № 58 Хмельницької області. При звільненні з колонії на особовому рахунку громадянина за даними бухгалтерії було 6320 грн., які отримував, коли відбував покарання, як пенсію. Гроші громадянина не видали, посилаючись на відсутність коштів. Після звернення до прокуратури гроші перерахували частинами. При цьому звернення до голови спостережної комісії при облдержадміністрації залишилися без відповіді, незважаючи на нагадування і телефоном".

107. **Пенітенціарне товариство України** протягом 2012 року продовжувало свою діяльність у виданні спільно з "Донецьким Меморіалом" різних видань для засуджених та персоналу установ, в організації та проведення заходів в рамках виконуваних партнерами проектів.

## ВИКОНАННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ ДОПОВІДІ 2011 РОКУ

№	Рекомендація	Результат
1	Активніше змінювати та удосконалювати нормативну базу відомства, провести зміни до КВК ПВР Залучати громадськість до обговорення проектів нормативних документів, як того вимагає п. 3 „Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1378.	Не виконується
2	Впроваджувати у нормотворчій діяльності відомства пріоритети питань дотримання прав людини перед проблемами технічного функціонування відомства. Підвищити увагу до питань дотримання прав людини та поваги гідності як осіб, що перебувають в ув'язненні, такі персоналу установ.	Не виконано
3	Провести без зволікань комплексний аналіз нормативно-правових документів та інших нормативних актів Департаменту на відповідність міжнародним стандартам, залучати до цієї роботи незалежних фахівців, в тому числі фахівців Пенітенціарного Товариства України.	Не здійснюється
4	Скасувати без зволікань норми відомчих правових актів, які порушують права людини та/або не відповідають положенням Європейських пенітенціарних правил та не враховують рекомендації Європейського Комітету із запобігання катувань.	Не виконано
5	У практичній діяльності установ виконання покарань дотримуватись положень Європейських пенітенціарних правил, особливо у випадках, коли національним законодавством певні позиції не врегульовані.	Не виконано
6	Удосконалити підходи у кадровій політиці відомства, значно більше приділяти увагу ретельному добору працівників на керівні посади в органах відомства. Не допускати порушення прав персоналу установ.	Не виконано
7	Ініціювати розробку змін до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», спрямованих на суттєве підвищення рівня соціальної захищеності працівників установ кримінально-виконавчої системи.	Зрушень немає
8	Визначити та закріпити у законодавстві завдання та правові засади діяльності спеціальних підрозділів у системі, а також до їх компетенції. Обов'язково залучити громадськість до обговорення цих питань.	Не зроблено
9	Не допускати використання спецпідрозділів для проведення обшуків, не використовувати їх до завершення нормативного врегулювання їх статусу та повноважень	Не виконано
10	Негайно започаткувати дієві заходи щодо приведення у відповідність до Конституції України та норм Закону України «Про обов'язкове страхування» відомчих нормативно-правових актів та впровадити обов'язкове соціальне страхування працюючих засуджених з обов'язковим нарахуванням їм внесків до Пенсійного фонду	Не виконано
11	Активно сприяти якомусь скорішому внесенню змін до КВК і надання засудженим можливості оформляти пенсії під час відбування покарання	Не виконано
12	Розробити та впровадити у співпраці з провідними правозахисними організаціями процедуру (алгоритм) дієвого та швидкого реагування на повідомлення про ймовірні порушення прав людини в установах виконання покарань.	Не виконано
13	Впровадити реально діючу систему подання скарг, припинити практику покарання засуджених за спроби оскаржувати дії адміністрації установ. Розробити та зробити доступною всім засудженим процедуру реєстрації відправленої кореспонденції.	Не зроблено
14	Створити та реально впровадити ефективний механізм подання та розгляду справ.	Не виконано
15	Ухвалити державну програму, спрямовану на суттєве зменшення тюремного населення, у якій передбачити чіткі показники її виконання, вживати заходи реагування до представників державних органів, які є відповідальними за надмірне тримання осіб під вартою.	Не виконано
16	Суттєво скоротити тюремне ув'язнення за злочини невеликої тяжкості.	Не виконано
17	Суттєво збільшити фінансування надання медичних послуг, суттєво збільшити чисельність медичного персоналу у в'язницях та посилити відповідальність за ненадання або неналежне надання медичної допомоги	Не виконано
18	Визначити чинники значного росту смертності та суїцидів і вжити заходів до їх зменшення.	Не зроблено
19	Впровадити зміни в законодавстві та забезпечити відшкодування втрати працездатності ув'язненим під час відбування покарання з моменту її настання.	Не виконано
20	Привести практику перегляду листування засуджених до вимог закону та міжнародних стандартів. Забезпечити надійну процедуру відправки листів засудженими	Не виконано
21	Впровадити конфіденційність звернень в'язнів до суду	Не виконано
22	Ввести чіткі процедури фіксації та оплати праці, засудженим надати можливість контролювати правильність засвідчення їх роботи та її обсягів. Заборонити використання безоплатної праці	Не виконано
23	Негайно законодавчо забезпечити соціальне страхування засудженим особам, які працюють, з обов'язковим відрахуванням внесків до Пенсійного фонду	Не зроблено

24	Внести зміни до КВК, які б дозволили нараховувати пенсії ув'язненим за віком або по інвалідності з моменту отримання ув'язненим такого права	Не виконано
25	Впровадити заходи ефективного попередження катувань та жорстокого поводження	Не виконано
26	Скасувати фактичну цензуру кореспонденції та сприяти ухваленню відповідного нормативного акту.	Не виконано
27	Викласти виключний перелік дій, за які можуть застосовуються дисциплінарні стягнення.	Не виконано
28	Суттєво звузити до адекватного рівня дискреційні повноваження адміністрації установ щодо накладання стягнень	Не виконано
29	Припинити практику усних розпоряджень про те чи інше обмеження застосування норм законодавства як от заборону надавати заохочення тим засудженим, хто не працює.	Не виконано
30	Поширити практику проведення моніторингів силами громадських організацій, впроваджувати моніторинги умов тримання ув'язнених та ситуації в системі, у тому числі й державним коштом, включаючи підготовку й альтернативних звітів, звітів за проблемами або за напрямками діяльності установ, вживати заходи реагування до керівників, які гальмують або перешкоджають таким ініціативам.	Незначні зрушення
31	Проводити ознайомлення, а при можливості – й обговорення в установах та органах Департаменту результатів незалежних досліджень та моніторингів, річних Доповідей, які готуються та поширюються громадськими організаціями та іншими незалежними інституціями, та вживання при необхідності заходів реагування. Регулярно інформувати про дії та заходи відомства, спрямовані на імплементацію результатів досліджень та їх рекомендацій.	Не виконано
32	Ініціювати якомога скоріше створення незалежного інспекційного органу відповідно до рекомендацій місії експертів Ради Європи в Україні у 1996 році та до вимог Факультативного протоколу до Конвенції ООН щодо створення НПМ. Створити незалежні інспекційні механізми контролю дотримання прав людини в діяльності установ в'язничної системи та міліції, визначивши у законах їх створення, коло компетенції та процедури діяльності. Сприяти якнайскорішому створенню незалежних інспекційних механізмів Сприяти створенню в Україні механізмів громадського контролю діяльності установ виконання покарань.	Не виконано
33	Вживати заходи до поліпшення надання медичних послуг, започаткувати заходи до перепідпорядкування медичних служб відомства Мінохорони здоров'я, ініціювати громадське обговорення цього питання. Змінити якомога скоріше підпорядкування медичних структур в'язниць та передати їх медичному відомству	Не виконано
34	Керівництву відомства послідовно дотримуватись практики діалогу з провідними правозахисними організаціями щодо різних аспектів діяльності системи. Роз'яснювати посадовцям відомства, що взаємодія з громадськістю є їх обов'язком, а не правом.	Поступ відсутній
35	Вжити негайних заходів до подальшої гуманізації утримання всіх засуджених, особливо – довільно ув'язнених,.	Не виконано
36	Продовжити забезпечення правовою літературою, в першу чергу кодексами та текстами Європейських пенітенціарних правил в достатній кількості бібліотеки всіх установ виконання покарань. Забезпечувати безперешкодний доступ засуджених до таких видань.	Частково виконується
37	Створити у кожному територіальному управлінні Державної пенітенціарної служби прес-службу як окрему службу.	Частково виконується
38	Сприяти активізації громадських рад при територіальних управліннях відомства, при потребі внести зміни до складу цих рад	Зрушень немає
39	Вжити дієві заходи для зміни практики відмови адміністрацією установ у поданні документів до суду на умовно-дострокове звільнення, відмовляючи засудженим у поданні тільки у виключних випадках. Подавати до суду документи на всіх засуджених, що отримують право на УДЗ.	Не виконано
40	Не допустити відтермінування введення змін до КВК, час в дію яких настає 1 січня 2012 року	Виконано

## ВИСНОВКИ

### ДОПОВІДІ "ДОТРИМАННЯ ПРАВ УВ'ЯЗНЕНИХ В УКРАЇНІ-2012"

1. З сорока пропозицій попередньої Доповіді виконана одна, дві виконані частково, не виконано тридцять сім пропозицій. Це рекордно низький рівень виконання рекомендацій.

2. Число ув'язнених в Україні вперше за останні чотири роки помітно зменшилось - якщо у середині 2011 року їх чисельність складала 157 866 осіб, то станом на 01.01.2013 року - 147 112 осіб. Це зменшення у 2012 році сталося на 98% за рахунок чисельності ув'язнених у СІЗО - з 37 632 осіб до 30 854 особи, тоді як чисельність засуджених за рік зменшилась усього на 74 особи - до 114 994 особи.

3. На 100 тис. населення в Україні за ґратами тримається 323 особи (рік тому - 345 осіб).

4. Дещо зменшився рівень невинуватеного застосування запобіжного заходу - взяття під варту, за 2012 рік з СІЗО звільнилось 11 036 осіб (рік тому - 14,3 тис. осіб). Переважана їх більшість отримали невеликі терміни покарання, що навряд чи виправдовує їх поміщення до СІЗО.

5. Чисельність довічно ув'язнених осіб зросла за 2012 рік на 53 особи, і склала станом на 01.01.2013 року 1810 осіб. Питання гуманізації умов їх тримання не вирішуються, а відповідні рекомендації Європейського Комітету із запобігання катувань не виконуються понад 12 років.

6. Уповільнився ріст числа ВІЛ-інфікованих осіб, за 2012 р. їх число зросло на 47 осіб - до 6957 осіб, тоді як у 2011 році ріст складав 890 осіб.

7. Оцінити тенденції у 2012 році з в'язнями, хворими на туберкульоз, неможливо через ненадання відомством достовірних даних.

8. У 2012 році помер 1021 ув'язнений, з них 179 осіб - у СІЗО. Це хоча і дещо менше рівня 2011 року, тим не менше більше на 33% від рівня 2008-2010 років. Можливо, одним з чинників росту є відмови судів звільняти тяжко хворих засуджених. Число випадків суїциду сягнуло 65 - на 54% вище рівня 2008-2010 років. Реальні чинники значного росту суїцидів не визначені.

9. Медичні послуги в установах кримінально-виконавчої служби залишаються на вкрай низькому рівні. Бракує фінансування надання медичних послуг та кваліфікованого медичного персоналу у в'язницях.

10. Медичні працівники не є незалежними від в'язничного керівництва, вони є працівниками відомства і нерідко нехтують професійною сумлінністю на користь вимог в'язничного керівництва. Відповідальність персоналу установ за ненадання або неналежне надання медичної допомоги в'язням відсутня.

11. Питання перепідпорядкування медичних структур в'язниць та передання їх медичному відомству залишаються поза увагою і відомства, і керівництва держави.

12. Практика прийняття відомчих документів у 2012 році погіршилась. Після ухвалення 21 січня 2010 р. змін до Кримінально-виконавчого кодексу відповідні зміни до Правил внутрішнього розпорядку не вносяться понад три роки.

13. Попри рекомендації щорічних Доповідей впродовж останніх років зберігається дискримінація і не впроваджується соціальне страхування засуджених осіб, які працюють, з обов'язковим відрахуванням внесків до Пенсійного фонду, незважаючи на відсутність законодавчих підстав для цього. Таке ставлення до оплати праці засуджених є порушенням Конституції України. Ані Верховна Рада, ані Президент не бажає бачити цю проблему та вирішувати її.

14. Зберігається дискримінація і не оформлюються пенсії ув'язненим за віком або за інвалідністю з моменту отримання ув'язненими такого права. Заклики до відомства про припинення порушень Конституції у цьому питанні стійко ігноруються.

15. Кримінально-виконавчий кодекс містить заборону відшкодовувати втрату працездатності ув'язненим під час відбукання покарання з моменту її настання, що є порушенням Конституції України та дискримінацією.

16. Часто не застосовуються чіткі процедури фіксації залученості до праці та її оплати, а засудженим не надана можливість контролювати правильність засвідчення їх роботи та її обсягів. Широко застосовується використання безоплатної праці.

17. Відсутня державна програма, спрямована на суттєве зменшення тюремного населення, в якій були б передбачені чіткі показники її виконання.

18. Не зменшується високий рівень порушень прав засуджених. Це стосується не тільки умов тримання, але й поведінки персоналу з ув'язненими. Зберігаються чисельні випадки вимагання хабаря за поліпшення умов тримання, випадки невинуватеної та штучної відмови представлення документів на УДЗ, у питаннях залучення до праці та її оплати тощо). До суду подаються документи менше, ніж на половину засуджених, що отримують право на УДЗ.

19. Існуюча практика поведінки із ув'язненими побудована на суворому вимаганні з боку адміністрації установ беззаперечної покорі ув'язнених. Це доповнюється відсутністю ефективного механізму подання та розгляду скарг та відсутністю надійної процедури відправки листів засудженими. За 2012 рік немає жодної задоволеної скарги з тих, які отримало центральне відомство. До засуджених, які протестують та скаржаться, застосовуються каральні заходи.

20. Є фактична цензура кореспонденції. Відсутня конфіденційність звернень в'язнів до суду.

21. Відсутній поступ у сфері надання засудженим правової допомоги, поодинокі приклади надання безоплатної правової допомоги засудженим з боку громадських організацій не впливають суттєво на загальну ситуацію.

22. Залишається гострою кадровою проблема. Рівень соціальної захищеності персоналу залишається неприпустимо низьким. Престижність професії пенітенціарного працівника занадто низька. Заходів на виправлення становища не вживається.

23. Серед в'язничного персоналу поширена корупція, особливо при застосуванні умовно-дострокового звільнення. Дійсні масштаби її оцінити важко. Випадки викриття фактів корупції не впливають відчутно на загальний її рівень.

24. У питаннях просвіти персоналу у сфері дотримання прав людини керівництво відомства підтримує деякі ініціативи громадських організацій, залучає їх ресурси, проте займає непослідовну позицію і часто ігнорує інші ініціативи громадськості.

25. Співпраця з громадськістю залишається вельми обмеженою.

26. Як і раніше, громадський контроль дотримання прав засуджених та ув'язнених як системна діяльність відсутній.

27. Не створені незалежні інспекційні механізми контролю дотримання прав людини в діяльності установ в'яз-

ничної системи та міліції, Відсутні незалежні інспекційні механізми.

28. Органи місцевої влади іноді байдуже ставляться до створення та належного функціонування спостережних комісій, а створені ними комісії фактично не працюють і не виконують свою головну функцію громадського контролю.

29. Процедури розміщення засуджених до колоній та їх переміщення підпорядковані винятково інтересам відомства, засуджених часто спочатку невинувато розміщують далеко від мешкання рідних а потім штучно

їм відмовляється у переведенні для відбування покарання ближче до місця мешкання рідних.

30. Помітно зріс рівень висвітлення у ЗМІ подій у діяльності кримінально-виконавчої служби. Загальний рівень тенденційності висвітлення цих питань дещо знизився.

31. У 2012 році помітно зріс рівень залученості відомства до політичних процесів у суспільстві. Працівники системи стають заручниками політичного протистояння та використовуються у політичній боротьбі. Це супроводжується численними порушеннями фундаментальних прав людини.

## РЕКОМЕНДАЦІЇ ДОПОВІДІ-2012

1. Пенітенціарній службі пропонується нарешті приступити до удосконалення нормативної бази відомства, включючи Кримінально-виконавчий кодекс та Правила внутрішнього розпорядку. Залучати громадськість до обговорення проектів нормативних документів, як того вимагає п. 12 "Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 р. № 996.

2. Черговий рік поспіль відомству пропонується провести без зволікань комплексний аналіз нормативно-правових документів та інших нормативних актів Департаменту на відповідність міжнародним стандартам, залучати до цієї роботи кращих фахівців.

3. Відомству пропонується почати у нормотворчій діяльності відомства віддавати пріоритет питанням дотримання прав людини перед проблемами технічного функціонування відомства. Суттєво підвищити увагу до питань дотримання прав людини та поваги гідності як осіб, що перебувають в ув'язненні, так і персоналу установ.

4. Скасувати без зволікань норми відомчих правових актів, які порушують права людини та/або не відповідають положенням Європейських пенітенціарних правил та не враховують рекомендації Європейського Комітету із запобігання катувань.

5. В практичній діяльності установ виконання покарань дотримуватись положень Європейських пенітенціарних правил, особливо у випадках, коли національним законодавством певні позиції не врегульовані.

6. Негайно започаткувати дієві заходи щодо приведення у відповідність до Конституції України та норм Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" відомчих нормативно-правових актів та впровадити обов'язкове соціальне страхування працюючих засуджених з обов'язковим нарахуванням до Пенсійного фонду необхідних внесків.

7. Домагатися впровадження змін в законодавстві для забезпечення відшкодування втрати працездатності ув'язненим під час відбування покарання з моменту її настання.

8. Активно сприяти внесенню змін до Кримінально-виконавчого кодексу України, які б дозволили нарахувати пенсії ув'язненим за віком або по інвалідності з моменту отримання ув'язненими такого права.

9. Ініціювати схвалення нормативного документу, який би дозволяв за відсутності коштів на особових рахунках засуджених видачу їм паспортів безкоштовно.

10. Удосконалити підходи у кадровій політиці відомства, значно більше приділяти увагу ретельному добору працівників на керівні посади в органах відомства. Не

допускати порушення прав персоналу установ. Не допускати переробок, крім абсолютно необхідних випадків.

11. Ініціювати розробку змін до Закону України "Про Державну кримінально-виконавчу службу України", спрямованих на суттєве підвищення рівня соціальної захищеності працівників установ кримінально-виконавчої системи.

12. Активно реалізовувати рекомендації, надані в рамках Універсального періодичного огляду до ООН. Серйозно та конструктивно поставитись до виконання рекомендацій Європейського Комітету із запобігання катувань.

13. Ухвалити державну програму, спрямовану на суттєве зменшення тюремного населення, у якій передбачити конкретні етапи та чіткі показники її виконання, вживати заходи реагування до представників державних органів, які є відповідальними за надмірне тримання осіб під вартою.

14. Сприяти радикальному зменшенню застосування тюремного ув'язнення за злочини невеликої тяжкості.

15. Щороку оприлюднювати дані про зміну чисельності ув'язнених осіб та чинники, завдяки яким досягнуті ці результати.

16. Суттєво збільшити фінансування надання медичних послуг, суттєво збільшити чисельність кваліфікованого медичного персоналу у в'язницях та посилити відповідальність за ненадання або неналежне надання медичної допомоги.

17. Визначити чинники значного росту смертності та суїцидів в установах виконання покарань і вжити заходів до їх зменшення

18. Забезпечувати інвалідів протезами.

19. Вживати заходи до поліпшення надання медичних послуг, започаткувати заходи до перепідпорядкування медичних служб відомства Мінохорони здоров'я, ініціювати громадське обговорення цього питання.

20. Впровадити реально діючу систему подання скарг, припинити практику покарання засуджених за спроби оскаржувати дії адміністрації установ.

21. Розробити надійну процедуру реєстрації відправленої кореспонденції засуджених та зробити її доступною всім засудженим. Скасувати фактичну цензуру кореспонденції та сприяти ухваленню відповідного нормативного акту. Привести практику перегляду листування засуджених до вимог закону та міжнародних стандартів.

22. Впровадити конфіденційність звернень в'язнів до суду.

23. Викласти виключний перелік дій, за які можуть застосовуватись дисциплінарні стягнення.

24. Суттєво звузити до адекватного рівня дискреційні повноваження адміністрації установ щодо накладання стягнень.

25. Припинити практику усних розпоряджень про те чи інше обмеження застосування норм законодавства як от заборону надавати заохочення тим засудженим, хто не працює.

26. Ввести чіткі процедури фіксації та оплати праці, засудженим надати можливість контролювати правильність засвідчення їх роботи та її обсягів. Заборонити використання безоплатної праці в'язнів.

27. Визначити та закріпити у законодавстві завдання та правові засади діяльності спеціальних підрозділів у системі, а також коло їх компетенції. Не допускати використання спецпідрозділів для проведення обшуків, не використовувати їх до завершення нормативного врегулювання їх статусу та повноважень. Обов'язково залучати громадськість до обговорення цих питань.

28. Вжити дієві заходи для зміни практики відмови адміністрацією установ у поданні документів до суду на умовно-дострокове звільнення, відмовляючи засудженим у поданні тільки у виняткових випадках. Перекласти на суди процедуру ухвалення рішення про застосування УДЗ.

29. Вжити негайних заходів до подальшої гуманізації утримання всіх засуджених, особливо - довічно ув'язнених.

30. Поширювати практику проведення моніторингів силами громадських організацій, впроваджувати моніторинги умов тримання ув'язнених та стану в системі, у тому числі й державним коштом, включаючи підготовку й альтернативних звітів, звітів за проблемами або за напрямками діяльності установ, вживати заходи реагування до керівників, які гальмують або перешкоджають таким ініціативам.

31. Сприяти створенню незалежних інспекційних механізмів контролю дотримання прав людини в діяльності установ в'язничної системи та міліції. Активно та широко впроваджувати моніторингові візити в рамках НПМ.

32. Забезпечити впровадження обов'язкового виконання ч. 2 п. 8 Положення про спостережні комісії та за-

безпечення всіх бажаючих членів спостережних комісій перепустками на термін роботи комісій.

33. Розглянути питання про запровадження посади радника голови пенітенціарної служби з питань дотримання прав людини, можливо, на громадських засадах, обравши на цю посаду особу з середовища експертів або правозахисників.

34. Керівництву відомства послідовно дотримуватись практики діалогу з провідними правозахисними організаціями щодо різних аспектів діяльності системи. Роз'яснювати посадовцям відомства, що взаємодія з громадськістю є їх обов'язком, а не правом.

35. Проводити ознайомлення, а при можливості - й обговорення в установах та органах Департаменту результатів незалежних досліджень та моніторингів, річних Доповідей, які готуються та поширюються громадськими організаціями та іншими незалежними інституціями, та вживання при необхідності заходів реагування. Регулярно інформувати про дії та заходи відомства, спрямовані на імплементацію результатів досліджень та їх рекомендацій.

36. Розробити та впровадити у співпраці з провідними правозахисними організаціями процедуру (алгоритм) дієвого та швидкого реагування на повідомлення про ймовірні порушення прав людини в установах виконання покарань.

37. Сприяти активізації громадських рад при територіальних управліннях відомства, при потребі внести зміни до складу цих рад.

38. Продовжити забезпечення правовою літературою, в першу чергу кодексами та текстами Європейських пенітенціарних правил в достатній кількості бібліотеки всіх установ виконання покарань. Забезпечувати безперешкодний доступ засуджених до таких видань.

39. Створити у кожному територіальному управлінні Державної пенітенціарної служби прес-службу як окрему службу.

## "ДОНЕЦЬКИЙ МЕМОРІАЛ"

Донецька громадська правозахисна організація

Виникла в 1989 році, основними завданнями **"Донецького Меморіалу"** є:

- сприяння дотриманню прав людини;
- сприяння реабілітації та соціальній адаптації осіб, засуджених та звільнених з місць позбавлення волі;
- правова просвіта громадян, включаючи персонал пенітенціарних установ, правоохоронних та інших державних органів;
- сприяння зусиллям у реформуванні кримінально-виконавчої системи.

З 1997 року **"ДМ"** зосередився на здійсненні ініціатив у сфері реформування кримінально-виконавчої системи України.

Основними цілями організації у цій сфері є:

- сприяння правовій просвіті тюремного персоналу,
- досягнення європейських стандартів у діяльності установ виконання покарань,
- поліпшення умов утримання ув'язнених у місцях позбавлення волі,
- розвиток співробітництва громадських організацій і установ кримінально-виконавчої системи.

Протягом 1995 - 2007 р. **"ДМ"** організував проведення в регіоні та в країні понад півсотні десятків семінарів, у тому числі ряд семінарів з прав людини для персоналу установ виконання покарань та інспекторів кримінально-виконавчої інспекції. Разом з Директоратом прав людини Ради Європи організацією було проведено у 2000-2004 роках низку регіональних та всеукраїнських семінарів на тему дотримання прав людини у пенітенціарній системі.

Восени 2002 року відбувся тижневий семінар для понад тридцяти неурядових організацій України "Стратегія дій НУО в роботі з пенітенціарними установами", який було підготовлено спільно з Польською Гельсінкською фундацією прав людини.

**"ДМ"** випускає чимало інформаційних видань, поширює матеріали проведених семінарів та іншу літературу з питань реформування кримінально-виконавчої системи. Ці матеріали та інша спеціальна література регулярно надсилаються до установ кримінально-виконавчої системи України, до судів, прокуратур, громадських організацій, навчальних та наукових інститутів, зацікавленим особам.

З 2000 року **"ДМ"** започаткував видання періодичного інформаційного бюлетеня "АСПЕКТ", в якому друкуються матеріали про проблеми пенітенціарної системи, міжнародні документи у сфері діяльності кримінально-виконавчої системи.

У 2003 р. **"Донецький Меморіал"** вперше в Україні видав три Доповіді Європейського Комітету із запобігання катуванням за підсумками візитів Делегації КЗК в Україну у 1998-2000 роках та відповіді уряду України на ці Доповіді.

З 2006 року **"ДМ"** щорічно видає Доповіді про дотримання прав ув'язнених в Україні. У 2007 році видано статистичний огляд "Кримінальні покарання в Україні".

Представників "ДМ" запрошують як експертів у питаннях дотримання прав людини у кримінально-виконавчій системі України. Вісім членів організації брали участь у різних семінарах та Школах з прав людини, які проводила Польська Гельсінкська Фундація з прав людини, в тому числі у Вищому Міжнародному курсі з прав людини. Організація веде моніторинг порушень прав людини, розширює можливості "Бібліотеки прав людини".

**"ДМ"** є членом Української Гельсінкської спілки прав людини, входить до складу Міжнародного товариства "Меморіал", працює в контакт з органами та установами Державної пенітенціарної служби України, з іншими міжнародними урядовими і громадськими організаціями.

**"ДМ"** підтримує Інтернет-сайт "Тюремний портал" - [www.ukrprison.org.ua](http://www.ukrprison.org.ua)

Підп. до друку 12.03.2013. Формат 60х84 1/16. Папір офісний.  
Друк різнографний. Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 3,7.  
Обл. вид. арк. 4,9. Зам. 03122013. Наклад 200 прим.

Видавниче підприємство "Східний видавничий дім"  
(Державне свідоцтво № ДК 697 від 30.11.2001)  
83086, м. Донецьк, вул. Артема, 45  
тел./факс (062) 338-06-97, 337-04-80